

ΚΑΙ ΟΙ ΤΟΙΧΟΙ ΕΧΟΥΝ ΦΩΝΕΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Η λέξη *προσφυγιά* είναι συναισθηματικά φορτισμένη για εμάς τους Έλληνες και κατέχει μια ιδιαίτερη θέση στην ιστορία μας. Συνειρμικά και σχεδόν αυτόματα στο άκουσμά της, μας έρχεται στο νου η μικρασιατική καταστροφή, αν και στο παρελθόν οι Έλληνες βίωσαν σε πολλές περιπτώσεις και πολύ έντονα αυτή τη τραγωδία.

Όλοι μας γνωρίζουμε την περίπτωση του βίαιου ξεριζωμού των Ελλήνων, οι οποίοι ζούσαν για αιώνες στα δυτικά παράλια της Μικράς Ασίας και νιώθουμε περηφάνεια αλλά και θλίψη για το καμάρι της πρωτεύουσας τους, τη Σμύρνη. Αρκετοί, πάλι, γνωρίζουμε για την εξόντωση και το βίαιο εκτοπισμό των Ελλήνων του Πόντου, όσων τουλάχιστον στάθηκαν τυχεροί και σώθηκαν. Γνωρίζουμε για τη Τραπεζούντα, το καμάρι του Πόντου, τον ακμαίο πολιτισμό της, αλλά και την αυτοκρατορία της Τραπεζούντας.

Υπήρχε, όμως, και ένα άλλο κομμάτι του ελληνισμού της Μικράς Ασίας, του οποίου η περίπτωση μας είναι ελάχιστα γνωστή. Πρόκειται για τους Έλληνες που ζούσαν στα ενδότερα, με επίκεντρο την περιοχή της Καππαδοκίας. Ελληνικές κοινότητες, τουρκόφωνες αλλά και ελληνόφωνες, πιστές στο χριστιανισμό μέσα σε ακμαίες και ισχυρές μουσουλμανικές κοινότητες, βίωσαν κι αυτές τον ξεριζωμό κατά τη διάρκεια του πρώτου παγκοσμίου πολέμου, αλλά και μετά τη μικρασιατική καταστροφή.

Ξεκινώντας απ' αυτή την παραδοχή, πως δηλαδή ελάχιστα έχουμε ασχοληθεί με το ελληνικό στοιχείο της Καππαδοκίας και των γύρω περιοχών της, καθώς ζούσαν μακριά από τα ακμαία οικονομικά κέντρα της Σμύρνης και της Τραπεζούντας, μακριά από τον αστικό πολιτισμό και την ισχυρή πολιτιστική παράδοση των παραλίων και του Πόντου, οφείλουμε να αφιερώσουμε κάποιες αράδες και σ' αυτούς που η ιστορική αναφορά τους αδίκησε.

Η ιστορική ματιά, ωστόσο, οφείλει να κοντοσταθεί στην περίπτωσή τους και για έναν ακόμα λόγο: οι πρόσφυγες της

Καππαδοκίας δεν απομακρύνθηκαν βίαια το 1922, με τη μικρασιατική καταστροφή. Αντίθετα, τους δόθηκε περιθώριο δυο ετών να φύγουν. Αυτό, αν το αντιπαραθέσουμε με την εικόνα των Ελλήνων που έτρεχαν στην προκυμαία της Σμύρνης (μα μάταια) να σωθούν, ακούγεται ως κάτι το θετικό. Ωστόσο, υπάρχει και μια άλλη οπτική του ίδιου θέματος: στις συνθήκες της πολιτιστικής και κοινωνικής απομόνωσης του χωριού, βίωσαν πολύ πιο έντονα το συναισθηματικό φορτίο του ξεριζωμού. Βίωσαν ακραία και αντιφατικά συναισθήματα, όπως των ελπίδων μέχρι την υλοποίηση της απόφασης, της τελικής διάψευσης των ελπίδων, τον αποχαιρετισμό του σπιτιού, της εκκλησιάς και του σχολείου, τον αποχαιρετισμό με τους Τούρκους συντοπίτες τους, με τους οποίους στα όρια της μικρής αγροτικής κοινότητας διατηρούσαν φιλικές σχέσεις. Κάτω από αυτό το πρίσμα, οι Έλληνες της Καππαδοκίας αργά και βασανιστικά έζησαν σε πολύ έντονο βαθμό το ψυχικό θάνατο που επιφέρει η προσφυγιά, μέσα από πολλές συναισθηματικές μεταπτώσεις, πολύ πριν αυτή πραγματοποιηθεί.

Βέβαια, ακόμα και αυτό το κομμάτι του ελληνισμού, μετά απ' αυτό των παραλίων της Μικράς Ασίας και του Πόντου, δε συνιστούσε ένα ομοιογενές σύνολο. Μια ξεχωριστή υποκατηγορία συνθέτουν οι οικισμοί οι οποίοι βρίσκονταν κοντά στη γραμμή από την οποία πέρασε ο ελληνικός στρατός το 1919 μέχρι και τη συντριβή του. Οι Έλληνες αυτοί δοκίμασαν και την εξορία προς τα βάθη της Ασίας, πριν την ανταλλαγή το 1922 ή κάτι ακόμα χειρότερο: το φόβο για αντίποινα των Τούρκων. Είτε εξορίστηκαν είτε ζούσαν με την απειλή της εξορίας ή της σφαγής είτε πάλι υπέμεναν και ευελπιστούσαν για τη σωτηρία αρχικά και πιο μετά την παραμονή τους, το βασανιστήριο τους ήταν πιο επώδυνο.

Αυτή η κατηγοριοποίηση των προσφύγων που ζούσαν στη κεντρική Μικρά Ασία σε δυο κατηγορίες- σε αυτούς, δηλαδή, που ανταλλάχθηκαν το 1924- 1925 και σε αυτούς που δοκίμασαν την εξορία και σώθηκαν από τις σφαγές του κεμαλικού στρατού και των Τσετών και πιο μετά ανταλλάχθηκαν- δημιουργεί σχεδόν αυτόματα μια νέα κατηγοριοποίηση: αυτών που επιθυμούσαν την ανταλλαγή, επειδή οι μέρες που ζούσαν δεν είχαν καμιά σχέση με το ευτυχισμένο παρελθόν και αυτούς που δεν ήθελαν με τίποτα να φύγουν. Οι πρώτοι ζούσαν σε μεγάλο βαθμό σε γεωγραφικές περιοχές πιο δυτικά, άρα ήταν και περισσότερο εκτεθειμένοι στις συνέπειες του πολέμου.

Αν διεισδύσουμε περισσότερο στις ηλικίες και τα κίνητρα των μεν και των δε θα δούμε ότι οι πιο νέοι ήθελαν στην πλειονότητά τους την ανταλλαγή, ενώ οι πιο ηλικιωμένοι, με μικρότερες αντοχές, αλλά και δεμένοι με περιουσιακά στοιχεία, δεν το επιθυμούσαν.

Αλλά και η συμπεριφορά των Τούρκων αλλά και των Ελλήνων απέναντί τους, επίσης, δεν ήταν ενιαία. Κόντρα στα στερεότυπα που συχνά δημιουργούμε ή αναπαράγουμε, πολλοί Τούρκοι συγχωριανοί βοήθησαν τους Έλληνες πρόσφυγες και στενοχωρήθηκαν με τη βίαιη απομάκρυνσή τους. Άλλοι, πάλι, βρήκαν μια κάλλιστη ευκαιρία να κερδοσκοπήσουν και να καρπωθούν το βίος τους για ένα κομμάτι ψωμί. Όχι με κίνητρο το θρησκευτικό μίσος, αλλά την απληστία και τη διάθεση για εκμετάλλευση του άλλου, του διπλανού, σε μια στιγμή μεγάλης αδυναμίας και πανικού του. Τούρκοι αλλά και Έλληνες βαρκάρηδες κατά την μεταφορά τους στην Ελλάδα τους συμπεριφέρθηκαν με ευγένεια, συμπάσχοντας και αυτοί ή με αρπαχτική διάθεση, ανάλογα με την παιδεία του κάθε ανθρώπου. Πολλές περιπτώσεις είτε εκμετάλλευσης είτε αντιπάθειας που έφτανε στα όρια του μίσους είτε ακόμα και αδυναμίας να προσφέρουμε βοήθεια λόγω ανέχειας, συνάντησαν οι πρόσφυγες και μετά τον ερχομό τους στην Ελλάδα.

Το παρόν βιβλίο, αντλώντας υλικό από τη μελέτη του Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών, «Η Έξοδος», τόμος Β', φιλοδοξεί με απλοϊκό, ελαφρά ποιητικό και κάποιες φορές σκοπίμως αδούλευτο τρόπο, να δώσει σε αυτούς τους Έλληνες που ζούσαν στα ενδότερα της Μικράς Ασίας τη λίγη προσοχή, που τους αξίζει. Και μέσα από τη δική τους ιστορία, να διδαχθούμε για τα αληθινά γεγονότα της μικρασιατικής καταστροφής.

Και επειδή ο ξεριζωμός, ανεξαρτήτου φυλής ή έθνους έχει κοινά αποτελέσματα, να προβληματιστούμε όλοι πάνω στην προσφυγιά, στο πιο αρνητικό και βαρύ συναίσθημα που μπορεί να βιώσει κάποιος μετά το θάνατο πολύ στενού συγγενικού του προσώπου. Έτσι, αναγνωρίζοντας σε αυτή την κατηγορία των Μικρασιατών προσφύγων, αυτών από την κεντρική Μικρά Ασία και κυρίως την Καππαδοκία, στοιχεία ηρωικά στη βίαιη μετακίνηση τους, μπορούμε, ίσως, να δούμε στο πρόσωπο τους το πόνο του πρόσφυγα, όπου και αν βρίσκεται αυτός, σε όλη του την έκταση.

Θωμάς Χριστιάς, Ιστορικός

Παράλια Μικράς Ασίας, Πόντος, Καππαδοκία,
Το χρονικό θα ιστορήσω που έγινε η αδικία.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ήταν πολύ θερμό το καλοκαίρι εκείνο του 1932. Στο Νέο Κόσμο ψυχή δεν κυκλοφορούσε έξω. Τα ρολόι του σαλονιού του Χατζηανδρέα σε λίγο θα έδειχνε πέντε το απόγευμα. Αργά και βασανιστικά σέρνονταν οι λεπτοδείκτες του, όπως αργά και βασανιστικά κυλούσαν και οι ώρες. Αυτή η ζέστη ήταν ανυπόφορη. Το είχαν πει εξάλλου οι ειδικοί, αυτοί που παρακολουθούν τα σημεία του καιρού.

Οι δείκτες του ρολογιού σε λίγο θα σήμαναν πέντε το απόγευμα, όμως τα μάτια του Χατζηανδρέα είχαν βγάλει τις πελώριες ιδρωμένες και αναψοκοκκινισμένες χερούκλες τους και τους έσπρωχναν προς τη δροσιά των πρώτων βραδινών ωρών. Αυτή η ζέστη δεν παλεύεται!

Ακόμα και τα σκυλιά, με τη γλώσσα έξω, κρυμμένα από τον ήλιο στις γωνίες των δρόμων, περίμεναν και αυτά. Περίμεναν να περάσει η ώρα, να πέσει λίγο η ζέστη, να γίνει πιο ανεκτή η κατάσταση.

Μόνο τα σπίτια χάρωνταν από την πυρά. Καθώς ο ήλιος έπεφτε πάνω στο φρεσκοβαμμένο τους τοίχο, φτιασίδια των μαστόρων, με τα παιχνιδίσματα του φωτός, αναδεικνύονταν τα νιάτα τους. Σε λίγο θα περνούσαν και θα κοντοστέκονταν οι περαστικοί, κάνοντας την τελευταία τους περατζάδα, προτού πλαγιάσουν, και θα τα έκαναν χάζι.

-Είδες ο Γιάννης τι έφτιαξε;

-Αμ ο Αντρέας είδες τι σκάρωσε;

Η πόλη σιγά σιγά σήκωνε το μπόι της, άπλωνε τις αράδες της. Έπαιρνε σάρκα και οστά.

Σε λίγο θα πέσει ο ήλιος. Τα παιδιά θα γεμίσουν με τις φωνές τους τη παιδική χαρά. Οι γυναίκες θα βγουν για λίγα τελευταία ψώνια, αυτά που ξέχασαν το πρωί και οι κύρηδες θα πιούν ένα τελευταίο τσίπουρο στον καφενέ.

Όλα, άλλωστε, στο Νέο Κόσμο έχουν πάρει το δρόμο τους πια. Τίποτε δε θυμίζει το απέραντο χωράφι που γέμιζε με το κενό του την

Αθήνα. Οι πρόσφυγες είχαν τακτοποιηθεί. Έστησαν το τσαρδί τους σιγά σιγά και τα καλοστιλβωμένα σπίτια ήταν το όριο της νέας τους ζωής.

Έτσι, στιλβώθηκε και η παλαιά ζωή. Μπήκε σε βιτρίνα. Απ' αυτές που βλέπουν οι περαστικοί και αυτό και μόνο τους αρκεί. Και μετά, με γοργό βήμα πάνε στις δουλειές τους. Και αυτό που τους μένει είναι η ανάμνηση και μόνο.

Η νύχτα φεύγει, τα παραθυρόφυλλα μανταλώνουν. Μα στο ταβάνι των σπιτιών έχει μια χαραμάδα. Σαν να έσκασε λίγο ο σοβάς.

-«Εμφανής κακοτεχνία», λέει ο Χατζηανδρέας, παρατηρώντας το σκάσιμο στη γωνία του σαλονιού του σπιτιού του.

- «Προχειροδουλειά του εργολάβου», σχολιάζει ένας άλλος, παρατηρώντας τη ζημιά στο δικό του σπιτικό.

-«Αμ, τόσα σπίτια έχει να φτιάξει ο έρημος. Βλέπεις, οι πρόσφυγες μας ήρθαν πολλοί. Πως να βολέψεις ενάμιση εκατομμύριο στόματα;», λέει σχεδόν απολογητικά ένας τρίτος.

Από τη χαραμάδα του σοβά ακούγεται ένα θρόισμα, που γίνεται ψίθυρος.

Είναι οι θύμισες που φωνάζουν. Θέλουν να σωθούν από το στίλβωμα. Τους έβγαλαν το κουρέλι με τις ψείρες και τους φόρεσαν τα ρούχα της Κυριακής, τα γιορτινά. Μα αυτές θέλουν να τα κουρελιάσουν, να αναπνεύσουν.

Φωνάζουν ξαφνικά οι θύμισες και η φωνή τους δραπετεύει από τη χαραμάδα του σοβά και ενώνονται όλες μαζί και γίνονται μια και ακούγεται δυνατά από την κεντρική πλατεία του Νέου Κόσμου.

Νέος Κόσμος. Λες και η ζωή είναι μπακάλικο. Κοτσάρεις μπροστά το επίθετο « Νέος» και αλλάζει όνομα η μπίζνα. Νέος αριθμός μητρώου στην εφορία.

-«Εσείς, παρακαλώ, πήρατε; Αν όχι περιμένετε στην ουρά. Καλή αρχή!»

Νέα επιχείρηση νέα κέρδη, τους γελάσαμε όλους! Χα!

Άλλαξε ο Μανωλιός και έβαλε τα ρούχα του αλλιώς. Για δεξ τι σκαρώνει ο άνθρωπος! Καμώματα ίδια με τα παλιά για να ξεχάσει.

Όχι για να ξεχάσει! Για να θυμάται! Για δες τη Νέα Σμύρνη δίπλα μας. Ακούς τις ψαλμωδίες τις Αγίας Φωτεινής; Καθ' εικόνα και καθ' ομοίωση. Μόνο η προκυμαία της λείπει.

Σσσσς.. ο Χατζηανδρέας πήρε το χέρι του από το πηγούνι και τεντώθηκε ελαφρά, σαν να ήθελε να ψηλώσει, για να ακούσει καλύτερα.

Στήσε το αυτί σου στη χαραμάδα και άκου! Οι θύμισες σου μιλούν.

Και εσύ μεσίτη που με ευφράδεια λόγου διαφημίζεις το σπίτι στον υποψήφιο αγοραστή- στο νέο ένοικο, καθώς τον έψησες. Νάτος! Είναι έτοιμος να υπογράψει- εκείνη τη στιγμή που ο πελάτης με το στυλό στο χέρι φέρνει στο παρόν το μέλλον του σ' αυτό το σπίτι, άκου τις θύμισες από το όχι και τόσο μακρινό παρελθόν...

Α. ΤΑ ΠΡΩΤΑ ΤΑ ΓΛΥΚΑ ΤΑ ΧΡΟΝΙΑ

-Τούρκοι και Χριστιανοί

στης γης αυτή τη γωνιά.

Αυτοί στο τζαμί και εμείς στην εκκλησιά.

- Με τους Τούρκους περνούσαμε καλά
- Εμείς βάζαμε τα κτήματα και αυτοί τη δουλειά.
Και όσα βγάζαμε μισά μισά.
Κοινή ζωή λεφτά μισά.
Με τους Τούρκους καλά περνούσαμε
Οι μεν τους δε, όπως μας το έμαθε η ζωή, αγαπούσαμε.
- Το χωριό μας με τη Νίγδε ήτανε κοντά.
Εκεί ψωνίζουμε εκεί πουλάμε.
Και οι Τούρκοι μας αγαπάνε.
- Το βασίλειο και η εξουσία από τους Τούρκους κρατημένη.
Μα η Πόλη...η Πόλη, το κέντρο του κόσμου,
στους Έλληνες δοσμένη.

ΘΑ ΓΙΝΟΥΜΕ ΞΕΝΟΙ ΣΤΗ ΔΙΚΗ ΜΑΣ ΠΑΤΡΙΔΑ

Β.1 Ο ΜΕΓΑΛΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ

Μια φωτογραφία η προίκα μου. Τρέχοντας πάω να τη στριμώξω μέσα στο βαλίτσα. Πέφτει και μου σπάει. Στριμώχνεται το παρελθόν, σε χώρο ένα επί μισό;

- Όλα πήγαιναν καλά, ώσπου ήρθε ο Μεγάλος Πόλεμος.
Έρθε ο πόλεμος και ακρίβυναν τα πράγματα.
Πέντε λίρες το αλεύρι το κιλό.
Που πιο παλιά είχε γρόσια μόνο οκτώ.
Ποιος το περίμενε αυτό;
- Είχαμε και τότε (1915) διωγμούς των Αρμενίων
Τους πιάνανε. Στα δύο τους χώριζαν.
Άλλους για σφαγή και άλλους τους εξόριζαν.
- Πήραν και πολλές Αρμένισες.
Ήταν μια πιστή στο Χριστό.
Από τον άντρα της και τα παιδιά της τη χώρισαν
και σαν δεν αλλαξοπίστησε, την εξόρισαν.
Πήγε και γύρισε και τα παιδιά της ξανά συνάντησε
Μα ο άντρας της δεν το άντεξε.
Και με τέλος της ζωής του στην πίκρα απάντησε.
-Θυμάμαι...
Η γενοκτονία των Αρμενίων μας είχε ταράξει.
Καλύτερα ψωμί και ελιές στην Ελλάδα
Παρά κάποιος φανατικός να μας σφάζει.
- Δεν ησυχάσαμε από τον Μεγάλο Πόλεμο και έπεσε ακρίδα.
Μας ρήμαξε. Συμφορά μεγάλη έπεσε στη χλωρίδα.
Πέφταν στα χωράφια και τρώγανε κάθε πράσινο φύλλο
Και εμείς απαντούσαμε με πέτρες και με ξύλο.
Και οι τενεκέδες χτυπούσαν συνέχεια,
για να φοβηθούν να φύγουν.
Και το χωριό άδειασε. Λίγοι μόνο τόλμησαν να μείνουν.
Ο Θεός μας τιμωρεί για κάποια πράξη μας παλαιή
Τι άλλο θα συμβεί, για να ξεπλύνει την ντροπή;
Θυμάσαι Χατζηανδρέα;
-Θυμάμαι..
Ήταν ένα χρόνο μετά, μετά τον πόλεμο τον Ευρωπαϊκό (1915)

Από τον ουρανό στην κεφαλή μας έπεσε το κακό.
Ακρίδες μύριες, που στα φτερά τους ήταν γραμμένα γράμματα.
Για των θνητών τα εγκλήματα ο Θεός έχει μαζέψει ράμματα.
Πέσαν στους κήπους και στα αμπέλια,
φάγαν την πρασινάδα, φάγαν και τα κλήματα.
Το τίμημα για τα δικά μας κρίματα.
Τρία χρόνια έκαναν τα αμπέλια μας να δώσουνε καρπό.
Προμήνυμα για το επερχόμενο δικό μας το κακό;
-Από το δεκατέσσερα έως το δεκαοκτώ ήταν κλειστοί οι δρόμοι για
την Πόλη.
Όσο και αν ζοριζόμασταν
Τα βγάζαμε πέρα μόνοι.
-«Μεγάλο κακό μας έκαναν οι Τούρκοι. Αδικία μεγάλη».
Δεν ήταν μόνοι σ' αυτό το ανθρωποκυνηγητό.
Άλλος ενορχήστρωσε των Ελλήνων της Μικράς Ασίας το κακό.
Από το 1916 οι Τούρκοι άρχισαν τη στρατολογία όλων των αντρών,
είκοσι έως σαράντα πέντε ετών
ύστερα από υπόδειξη των Γερμανών
με στόχο την πλήρη εξόντωση των χριστιανών.
-Θυμάμαι Χατζηανδρέα. Έτσι έγιναν τα γεγονότα.
Ήταν η δεύτερη χρονιά του Πολέμου. Άρχισε στα 1914.
Στα 1915 έγινε η σφαγή των Αρμενίων, στα 1916 η πρώτη εξορία.
Εγερδέρ, Ικόνιο, Καισάρεια, Νίγδη.
Δύο μέρες προς τα εκεί, ατελείωτη πεζοπορία.
Μια μέρα αλλού και συνεχίζονταν η πορεία.
Βαδίζαμε, βαδίζαμε..Τα πόδια μας φουσκάλιασαν, πληγώσανε.
Η ψείρα κοπάδι πάνω μας, τα νύχια μας με ορμή
την κεφαλή μας τη ματώσανε.
- Το πράγμα φαίνονταν προς τα πού πάει.
Το 1916 είχαμε αρχίσει να βιώνουμε την αλλαγή.
Ακούγονταν δεξιά και αριστερά διάφορα για σκοτωμούς Ελλήνων.
« Φίλε μου..ο αφέντης του χωριού με έβαλε να σε σκοτώσω.
Κάνε ό,τι μπορείς και τρέχε! Τρέχε να γλιτώσεις!
Τρέχε! Ό,τι και ό,τι και αν δεις ό,τι και αν ακούσεις
σημασία να μη δώσεις.
-Πέρασαν τρία χρόνια από την αρχή του Μεγάλου Πολέμου.
Δεν κοιμηθήκαμε.

Κάθε νύχτα το αυτί στην πόρτα το αφήναμε.

Ένας χτύπος; Τρέχαμε. Μια φωνή; Το ίδιο.

Έτσι η ζωή μας από χαρά έγινε μαρτύριο.

Κάθισε ο φόβος στο λαιμό.

« Δεν πάει άλλο!», είπα.

Και άλλη λύση από το φευγικό όσο και αν έψαξα δε βρήκα.

- Από τότε που άρχισε ο Μεγάλος Πόλεμος τα σπίτια μας άδειασαν.

Τελείωσε ο Πόλεμος και νομίζαμε πως απ' αυτό ξεμπερδέψαμε.

Δεν κράτησε, όμως, πολύ η χαρά μας.

Ήρθε ο Κεμάλ και έβγαλε διαταγή

και τα σπίτια μας και πάλι ορφάνεψε.

Νομίζαμε πως ησυχάσαμε, πως θα ζήσουμε και πάλι καλά.

Μάλλον τα δυο χρόνια ευτυχίας ήταν πολλά.

B.2 Ο ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΣΤΡΑΤΟΣ ΣΤΗ ΣΜΥΡΝΗ. ΤΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ ΑΛΛΑΖΟΥΝ

-Ακούσαμε πως οι Έλληνες χτύπησαν τη Σμύρνη (1919)

και αυτό μας ξύπνησε τη παλαιά τη μνήμη.

« Είναι δυνατόν Έλληνας, οχτρός, να έχει μπέσα»;

Και από νωρίς το βράδυ κλειδωνόμασταν μέσα.

Οι νέοι Τούρκοι γυρνούσαν μεθυσμένοι

και τις πόρτες μας κλωτσούσαν

μα οι πιο γέροι ακόμα πολύ μας αγαπούσαν.

- Σαν πάτησε το πόδι ο στρατός στη Σμύρνη

Στην προκουμαία πλήθος κόσμου τον ζητωκραυγάζουν.

Στο Ντενιζλί, όμως, είχαμε φασαρίες. Σκοτώνουν και ατιμάζουν.

Μας βάλανε σε μια αποθήκη. Να ανοίξει η γη και να μας καταπιεί.

Τους άντρες εξόρισαν. Γυναίκες και παιδιά θα μας καίγανε μαζί.

-Μυσία, Λυδία, Καρία, Φρυγία και Λυκία,

Πισιδία και Παμφυλία,

για εμάς που ζούσαμε πιο κοντά στη Μικρά Ασία,

τα πράγματα έγιναν πολύ δύσκολα.

Έφτασε ο ελληνικός στρατός στο Εσκίσεχιρ

και άρχισαν οι Τούρκοι να μας παρενοχλούν.

« Το μπαρούτι με τη φωτιά στο ίδιο μέρος δεν κάθεται.

Το ένα το άλλο μια ζωή θα αντιμάχεται».

- Στα 1919 οι πλούσιοι της Μερσίνας έπρεπε να φύγουν.
Άλλοι πήγαν στη Σμύρνη και άλλοι στην Πόλη.
Στην Αθήνα δεν ήθελαν να πάνε.
Πόλη μικρή. Δεν ήθελαν να δούνε
Τις δουλειές τους να χαλάνε.
Οι φτωχοί άρχισαν να έρχονται με βαπόρι στην Ελλάδα.
- Καλοκαίρι του 1921, στο Ικόνιο.
Ο ελληνικός στρατός προς την Άγκυρα κινούσε
Και η απόφαση των Τούρκων τη ζωή μου απειλούσε.
«Οι Έλληνες άντρες στην εξορία.
- Γυναίκες, φύγετε!
«Μα ο άντρας μου είναι εξόριστος».
«Εμένα στο στρατό».
Γυναίκες, φύγετε, όσο είναι νωρίς.
Και μη τους πείτε τίποτα γι' αυτό.
Γράψτε μόνο ότι θα φύγετε για την Πόλη.
Έστω και αν δεν μπορείτε να αποδράσετε όλοι.
Δεν είχαν όλες αυτή την ευκαιρία.
- Στο δρόμο βλέπαμε γυναικόπαιδα εξόριστα
από το Ναζλί, το Αϊδίνι και τη Σμύρνη.
Τα μάζεψαν μετά την καταστροφή και τα έστειλαν στα ενδότερα.
Γυμνά, ξυπόλητα, πεινασμένα.
Δεν είχαν δει ακόμα τα χειρότερα.
- «Οι Έλληνες άντρες στην εξορία.
Είδαμε χαρτί τοιχοκολλημένο στην εξώπορτα του Αϊ Νικόλα,
για να το δούμε όλοι.
«Και τι έγραφε»;
«Όλοι οι άντρες να φύγουν για την Πόλη».
- Στα 1919 φύγαμε όλοι οι άντρες εξορία.
Παρουσιάστηκε όπου τον καθένας μας είχαν γραμμένο.
Απομείναμε γυναίκες και μωρά,
μας άφησαν και κάποιο πολύ γερασμένο.
- «Κρύψου μη μας βρούνε»!
Και άλλοι πολλοί στο Ικόνιο, κρυμμένοι, σαν εμένα.
Μας βρήκανε οι Τούρκοι δεν άφησαν κανένα.
Και από σαράντα νοματαίοι που είχαμε ξεκινήσει
οι μισοί και πλέον στο δρόμο είχαν ξεψυχήσει.

Κάθε λίγο αφήναμε και έναν πάνω στα χιόνια.
 Και εμείς που ζήσαμε γεράσαμε πριν την ώρα μας.
 Λες και περνούσαν διπλά και τριπλά πάνω μας τα χρόνια.
 Το τέλος της εξορίας μας ήταν το Ντιαρμπεκίρ.
 Εκεί δουλεύαμε στα τσιφλίκια των δικών τους αγάδων.
 Να αυγατίζουμε το πλήθος των δικών τους παράδων.
 - Χίλια πεντακόσια άτομα ήταν στη δική μας την αποστολή.
 Άντρες ηλικιωμένοι. Και γλίτωσαν τριακόσιοι.
 Πριν φτάσουν με τα πόδια στη Καισάρεια
 τους έπιασε χιονοθύελλα.
 Και γλίτωσαν μόνο τόσοι.
 - Έτσι είναι! Τους άντρες μας τους σκόρπισαν μέσα στην Τουρκία.
 Λειτουργία, βάπτισμα, κηδεία, δεν μπορούσε να γίνει.
 Ούτε ένας παπάς στο χωριό δεν είχε απομείνει.
 -Οι Τούρκοι άρχισαν ν' ανησυχούν
 και εξόρισαν τους Έλληνες στα βάθη της Ανατολής.
 Ήταν χρόνια δύο πριν την ώρα της Ανταλλαγής.
 Εκτόπισαν στο Ικόνιο τον ελληνισμό
 Εκδίκηση για της Σμύρνης το κακό.
 Βάλανε και τα παιδιά τα δεκατριάχρονα στο κόλπο.
 «Μα είναι μικρά!»
 «Αυτά σ' ένα χρόνο θα σηκώσουνε το όπλο».
 «Και θα μας χτυπήσουνε.
 Καλύτερα τώρα να τα κυνηγήσουμε».
 Και μέρες εκατό οκτώ περπατούσαμε.
 Μετά, άλλο τίποτα δε θυμάμαι.
 Ατελείωτα τα χιλιόμετρα που διανύσαμε.
 -«Όλους μαζί τους άντρες διώξανε»;
 Διώξανε αρχικά τους άντρες δεκαοκτώ έως πενήντα δυο.
 Πριν καν αυτό χρονίσει
 έδιωξαν και τους γέρους από τον τόπο
 που είχαν αγαπήσει.
 Είμασταν περίπου επτακόσια άτομα στο Ικόνιο.
 Τι σκέπτεται για να εκδικηθεί το ανθρώπινο δαιμόνιο.
 Η εξορία έγινε το 1921.
 Ήρθε η διαταγή από το Υπουργείο Εσωτερικών της Τουρκίας
 και από κανέναν έτσι δεν αμφισβητήθηκε.

Μας πήγαν στη Σεβάστεια στα βάθη της Ασίας.
Κατάκοποι, αξιοθρήνητοι.
« Γιατί δεν τους σκοτώνετε»;
Μιας και έξω με δαύτους να τελειώνετε».
-Σαν έφτασε ο ελληνικός στρατός στη Σπάρτα,
οι Τούρκοι μάζεψαν όλους τους άντρες άνω των δώδεκα ετών
Και τους έστειλαν στα βάθη της Ασίας.
Φοβήθηκαν! Μην ενωθούμε με το στρατό μας, κατά της Τουρκίας.
Πήραν και τον αδερφό μου τον Νίκο, δεκατεσσάρων ετών μόλις.
Ο πατέρας μου για να τον γλιτώσει όσα χρήματα είχαμε τα διέθεσε
μα κοντά στη μάνα μου το μονάκριβο δεν έδεσε.
Έκτοτε χάσαμε τα ίχνη του. Τίποτα γι' αυτόν δε ξαναμάθαμε.
Άραγε, μετά το διωγμό στη ξενιτιά η ζωή του πώς να ήτανε;
-Όταν ο ελληνικός στρατός πλησίαζε στο Ινονού (1920)
Οι Τούρκοι ανησυχούσαν.
Σε λίγο την απόφασή τους θα μας κοινοποιούσαν:
«Όλοι οι Έλληνες υπήκοοι ετοιμαστείτε.
Στο εσωτερικό στην Άγκυρα θα μεταφερθείτε».
Και εκεί στην εξορία δουλεύαμε σκληρά
με ελάχιστη τροφή.
Εξαντλημένοι, δε ζήσαμε πολλοί.
Και όσοι ζήσαμε, ήρθαμε το 1924 με την Ανταλλαγή.
-Τρία χρόνια κράτησε η δική μας πορεία.
Ταξίδι δίχως γυρισμό των αντρών η εξορία.
Και όσοι ήταν στην ηλικία στρατεύονταν.
Η σωτηρία τους ήταν αυτή.
«Έλληνες για να σκοτώσουν Έλληνες».
«Τουλάχιστον είχαν να φάνε και ένα κομμάτι ψωμί».
« Και οι υπόλοιποι;»
«Οι υπόλοιποι χτυπιόντουσαν δεξιά και αριστερά για να ζήσουν.
Τον άνισο αγώνα για τη ζωή να μην παρατήσουν».
Τράβηξαν τους ανθρώπους ως το Σιλιβάν,
Εκεί ήταν το τέρμα.
«Το τέρμα της διαδρομής;»
«Της ζωής το τέρμα».
Λίγοι γλύτωσαν απ' αυτή τη διαδρομή.
Φάνηκαν τυχεροί. Στο στρίψιμο στο κέρμα.

- Καθένας έχει και μια ιστορία να πει.
Κάτσε Χατζηανδρέα και άκου, καλέ μου φίλε και συναγωνιστή.
Δείξε λιγάκι υπομονή.
- Εμείς σταθήκαμε πιο τυχεροί..
Ήρθε διαταγή να μας πάνε πιο μέσα, να μας εξοντώσουν.
«Που θα πάνε στο χειμώνα τόσοι άνθρωποι; Θα χαθούν!»
Έστειλαν οι τοπικοί άρχοντες στον Κεμάλ τηλεγράφημα να μας λυπηθούν.
Τον παρακάλεσαν το κακό να μην αφήσει να γίνει,
κανείς στο καταχείμωνο, αγώνας άνισος, να μη φύγει.
Ήρθε διαταγή από τον Κεμάλ. «Όσοι θέλουν να έρθουν στην
Άγκυρα για να γλιτώσουν».
Είκοσι έως σαράντα ετών.
Τα τάγματα εργασίας για να επανδρώσουν.
-Εμάς, ευτυχώς, στην Άγκυρα οι Έλληνες κάτοικοι μας λυπήθηκαν.
Μας πήγαν στο χαμάμ.
Μας έλουσαν, μας έπλυναν, μας δώσαν και συσσίτιο.
Όλα, προσωρινώς, ταμάμ.
Προσωρινώς...
- Δεν κρατήσαμε κρυφό τον ενθουσιασμό μας την ημέρα εκείνη που
ο ελληνικός στρατός πάτησε το ποδάρι του στη Σμύρνη.
Το 1920 ο ελληνικός στρατός έφτανε στα μέρη μας.
Είχαμε αναρτήσει σημαίες ελληνικές,
ώρες πολλές στο σημαιοστολισμό.
Και όλοι μαζωχτήκαμε στων τρένων το σταθμό.
Στα άδικα. Τα πράγματα ήρθαν αλλιώς.
Δεν ήρθε ο στρατός, δεν έγινε η υποδοχή.
Εμείς όμως είχαμε ανεπανόρθωτα εκτεθεί...
-Και εμείς, έτσι την πατήσαμε.
Όταν άρχισε ο στρατός το 1920 να προελαύνει
Έλληνες κάναμε Επιτροπή να τον προϋπαντήσουμε
και με χαρά την ελληνική διοίκηση να ζητήσουμε.
Πριν να μπουν οι Τσέτες* και κάνουν τη σφαγή,
Να μη ζήσει και το χωριό μας τη συμφορά αυτή.
Μα οι Έλληνες αξιωματικοί δε δέχτηκαν τη πρόταση.
Είπαν πως δεν είχαν πάρει τέτοια διαταγή.
-Λίγες ώρες ήθελαν οι Έλληνες ακόμα

Και το δικό μας το χωριό να προσεγγίσουν.
Μα δε πρόκαναν. Οπισθοχώρησαν.
Και οι Τούρκοι άρχισαν να μας βασανίζουν.
Βλέπεις, το χειρότερο δεν είχε έρθει ακόμα..

- Και όταν ο ελληνικός στρατός υποχώρησε
Ο Τούρκος έγινε αγρίμι και ευθύς μας κατηγορήσε.
-«Υποχώρησε; Κατέρρευσε»;
Μη πιστεύεις, αυτά είναι πόθοι των Ιταλών και ανοησίες,
πλάσματα του νου και υστερόβουλες φαντασίες.
-«Και όμως. Δεν ακούς τα νέα;»
Ο ελληνικός στρατός υποχώρησε.
Και άρχισε να σφίγγει ο κλοιός γύρω από τη ζωή μας.
-«Οι Τούρκοι τελευταία έχουν αγριέψει».
«Ποιος έχει Τούρκο έμπιστο να μας φυγαδεύσει;»

- Τους Τούρκους τους φοβόμασταν.
Πλέον τη ζωή, όπως παλαιά, δε τη χαιρόμασταν.
Έρχονταν ο Τούρκος κάθε τόσο και ζητούσε.
Μπορούσες να μη δώσεις μέρος της σοδειάς σου;
Κομμάτι του παρά σου;
Στα σίγουρα θα έβρισκες πατριώτη το μπελά σου.
Ένα χρόνο πριν την Ανταλλαγή
Φοβηθήκαμε τους Τούρκους
και τραβήξαμε για άλλη γη.
Όλοι πλέον θέλαμε να φύγουμε.
Μετά τη φωτιά στη Σμύρνη, είχαμε φόβο τι θα απογίνουμε.
-Και εγώ στην Άγκυρα έτσι σκέφτηκα.
Η ζωή, είπα, θα γίνει δύσκολη πολύ.
Σε κάθε γωνιά, όπου ανταμώνουν ένας Έλληνας και ένας Τούρκος
θα μαχαιρώνονται.
Τα μάτια, όπως παλαιά, δε θα μπορούν να διασταυρώνονται.
Ο Κεμάλ και οι εθνικιστές θα βάλουν το λαό μας σε δοκιμασία.
Νομίζω το να μείνουμε είναι ανοησία.

B.3 ΣΩΣΤΕ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΥΣΙΑ ΣΑΣ

Το τέλος του Μεγάλου Πολέμου δεν άλλαξε τα πράγματα.
Η εξορία και η απειλή της αναγκαστικής μετακίνησης στο εσωτερικό της Ασίας ήταν κομμάτι της καθημερινής μας ζωής.

-Και εμείς παρακαλούσαμε το Θεό να μας γλιτώσει.
-Μας είπαν να πάρουμε μαζί τα χρήματά μας.
Ό,τι μεταφέρεται.
Χρυσάφι όμως, όχι! Ρητά απαγορεύεται.
Το λόγο μας προδώσαμε.
Ξηλώναμε τα παπούτσια μας, βάζαμε στον πάτο τα χρυσαφικά.
Και τα ξανακαρφώναμε.
Κρύψαμε τιμαλφή στον κότσο των μαλλιών μας
και στους πάτους των σκευών
που βάραιναν τις πλάτες των παιδιών μας.
-Αγόρασα ένα γαίδαρο και φόρτωσα τα κουρέλια μας,
τα λιγοστά υπάρχοντά μας.
Σ' ένα ψωμί αφαίρεσα την ψίχα και έκρυψα μια λίρα.
Μακάρι να μην τη βρουν!
Να ορίσω καλύτερα της φαμίλιας μου τη μοίρα.
-Τυχεροί εσείς. Το κόπο σας γλιτώσατε.
Το μυστικό σας καλά κρυμμένο ,δε το προδώσατε.
Στη Μερσίνα μας κάνανε έλεγχο.
Και μας έπαιρναν τα χρυσαφικά
και όσα πάνω μας τους γυάλιζαν καλά.
-Έναν έναν που έμπαινε στο πλοίο οι Τούρκοι τον έψαχναν καλά.
Μη πάρει μαζί του λίρες, κοσμήματα και τιμαλφή πολλά.
Πολλές κατάπιαν λίρες, χρυσαφικά μικρά.
«Εσύ, μαζί σου, τι πήρες;»
«Ύστερα στο βαπόρι έψαχναν τις ακαθαρσίες
Και έβρισκαν τις λίρες».
«Μεγάλο το ρίσκο με αβέβαιο αποτέλεσμα».
-Στο ταξίδι με τη βάρκα πήρα μόνο λίγο ψωμί.
Οι Τούρκοι έκαναν αυστηρό έλεγχο.
Με μαγνήτες έβρισκαν τις λίρες μας
Και μας άρπαζαν το πουγκί.

Πολλές γυναίκες σκάβανε σε μέρη κρυφά
Και θάβανε λίρες, κοσμήματα και χρυσαφικά.
Είχαν την ιδέα θα γυρίσουμε πίσω,
μια μέρα, πάλι θα τα βρούμε.
Το βιός τους σ' ένα λεπτό πώς να αποχωριστούνε;
Μα εγώ... Δεν το πίστευα πως θα γυρίσω πίσω.
Τις λίρες μου εδώ δε γίνεται να αφήσω.
Άλλη πατρίδα πια. Ό,τι κάνουμε εκεί.
Πιότερο να τα κρύψω πάνω μου σ' ένα πουγκί.
- Πιστεύαμε θα ξαναγυρίσουμε.
Μας είπαν, βλέπεις, πως θα ξανάρθουμε σε τρεις μήνες.
«Θα φύγουμε από τη θάλασσα», είπαμε στον αστυνόμο.
Τα πράγματα τα έκλεισα καλά στην εκκλησιά.
Φύλαγε τα μόνο».
- Σαν να πηγαίναμε εκδρομή φύγαμε.
Δεν πήραμε πολλά πράγματα.
Και στον Πειραιά για πάντα μείναμε.
Μα μέσα μας, ως το τέλος, πιστεύαμε στα θαύματα.
Δώσαμε όλα τα ζώα, τα μελίτσια, μέχρι και την κότα.
Κρύψαμε λίγες λίρες μέσα στη μπότα.
Δώσαμε όλα μας τα πράγματα.
Μα μέσα μας, ως το τέλος, πιστεύαμε στα θαύματα.
Ένα μόνο γλιτώσαμε! Τα γουρούνια μας. Οι Τούρκοι τα άφησαν
ελεύθερα. Βλέπεις, δεν τα τρώνε.

Β.4 ΟΙ ΤΣΕΤΕΣ ΜΑΡΤΥΡΙΟ ΧΕΙΡΟΤΕΡΟ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΞΟΡΙΑ

- Από το χωριό μου οι χριστιανοί
Έφυγαν πριν από την Ανταλλαγή.
Έφυγαν για τη Μερσίνα τρομοκρατημένοι.
Από το μίσος και την λύσσα των παθών κυνηγημένοι.
- «Λες οι Τούρκοι δεν μπορούσαν; Αν ήθελαν να μας κάμουν κακό;
Να που όπως φαίνεται δεν επέλεξαν αυτό.
Τη χάρη που έκανες του Τούρκου ποτέ δε τη ξεχνούσε
Πες το φόβο, προκατάληψη, αν το έκανε, τη ζωή του θα χαλούσε.
Δεν το ήθελαν το άδικο, το φοβόντουσαν,
Και πιο πολύ οι ηλικιωμένοι

- Βλέπεις.. έτσι ήταν από μικροί μαθημένοι».
- «Εδώ είναι κλαδί, θα μείνει»,
μας καθισύχαζαν οι Τούρκοι.
 - « Κανείς από εσάς εδώ δε θα απομείνει»,
Μας έλεγαν οι Πόντιοι οι κυνηγημένοι,
Που θέλησαν να κάνουν το δικό τους κράτος,
Τώρα πια, ας όψεται ο Κεμάλ, ξεριζωμένοι.
 - «Ποιος ήξερε ποιος την αλήθεια λέει;»
Το μάθαμε σε λίγο.
Μια μέρα μας είπαν: «Θα φύγετε εξορία».
« Μα πως;»
«Είπα τώρα! Δεν υπάρχει διορία».
Την πρώτη μέρα του ταξιδιού μας σταμάτησαν οι Τσέτες.
Περνούσαν μπροστά από όλους και ρωτούσαν, μέρα μεσημέρι:
«Ποια η φτωχιά και ποια η πλούσια;»
Και όσα ήθελαν με βία τα μάζεψαν στο χέρι.
Μας είπαν πως οι Τσέτες θα κλέψουν τα κορίτσια μας στο δρόμο
Και όλα τα κορίτσια ντυθήκανε γριές.
Μα από τα μάτια τα γνώρισαν.
Δεν έπιασαν τα δικά μας τα τεχνάσματα και οι πονηριές.
 - Μπήκε ο ελληνικός στρατός στην Σμύρνη.
Χαρήκαμε, κάναμε σαν μικρά παιδιά.
Οι Τούρκοι προβληματίστηκαν.
Σε λίγο θα δοκιμάζαμε των Τσετών τη μήνη.
Έδωσαν διαταγή πίσω κανείς άντρας να μη μείνει.
Και έτσι, όλοι πήραν το δρόμο για την εξορία
Χωρίς ψωμί, χωρίς νερό, ασφάλεια, καμία!
 - Εγώ είμαι από το Σιμάβ, στη Β.Δ Μικρά Ασία.
Με τους Τούρκους καλά περνούσαμε,
σαν αδέρφια ζούσαμε.
Μα οι Τσέτες του Κεμάλ, αυτοί κάναν το κακό,
Πάρε θέση και άκου Χατζηανδρέα. Όλα θα σου τα διηγηθώ.
- Όταν άρχισε ο στρατός το 1920 να προελαύνει
Έλληνες κάναμε Επιτροπή να τον προϋπαντήσουμε
και με χαρά την ελληνική διοίκηση να ζητήσουμε.
Μα τζίφος.
Και οι Τσέτες έμαθαν για την Επιτροπή.

- Μπήκαν στο Σιμάβ και άρχισαν τη σφαγή.
 Οι άντρες του χωριού έγιναν εύκολη λεία
 στων Τσετών τη μανία.
 Και οι γυναίκες εστάλησαν στην Άγκυρα εξορία.
 Εκεί μείναμε δυόμιση χρόνια.
 Έπειτα μαζέψαμε λεφτά και μας φόρτωσαν σε βαγόνια.
 Προορισμός; Η Πόλη.
 Μόνο γυναίκες.
 Μα δυστυχώς δε σωθήκαμε όλοι.
- Μα, να. Προτού να γίνει η Ανταλλαγή,
 οι Τσέτες άρχισαν στα χωριά μας να περνούν.
 Τη ζωή και το βίος μας να καταπατούν.
 Κάθε βράδυ μαζευόμασταν και μέσα κλειδωνόμασταν.
 Άντρες δεν είχαμε στο χωριό, έλειπαν στην Πόλη.
 Με φόβο της ζωής παλεύαμε να μη χαθούμε όλοι.
 -Οι μανάδες μας κλαίγανε και εμείς φοβόμαστε
 Με όλο τον τρόμο κάθε μέρα αγριευόμαστε.
 -Τη μέρα αγριευόμαστε, ολονυχτίς φοβόμαστε.
 Πόδια σέρνονται, ένα όπλο ακούγεται,
 «Έρχονται οι Τσέτες!»
 Χτυπούν, σφάζουν, μας αδειάζουν τις τσέπες.
 Ακούστηκε πως έχουν γεμίσει το βουνό.
 Περιμένουν τη νύχτα. Να ορμήσουν στο χωριό.
 - Στον ήλιο άστραφτε του Τσέτη το λεπίδι
 Έτριζε κάτω από την αγχόνη το σανίδι.
 - Στην Άγκυρα έμενα εγώ.
 Κλείνουν τα σχολεία και επιτάσσονται.
 Οι προύχοντες και η δημογεροντία
 έξω από την πόλη σύρονται και σφάζονται.
 -«Η ζωή των Ελλήνων κρίνεται από των Τσετών την ιδιοτροπία
 Καθόλου ευνοϊκή θα έλεγα γι' αυτούς η συγκυρία».
 Κανείς δε γνωρίζει αύριο τι τον περιμένει.
 Ίσως πολλά ο δόλιος θα πρέπει να υπομένει.
 - Οι Τσέτες ο μεγάλος μας τρόμος...
 Η ώρα δώδεκα τη νύχτα ήρθαν στο χωριό μας Τσέτες
 Να μας αδειάσουν τις τσέπες.
 Μάζεψαν τους άντρες, τις γυναίκες και τα παιδιά

Και τους έσυραν μέσα στην εκκλησιά.
Μάζεψαν τους πλούσιους, μα και τους φτωχούς,
άνοιξαν τα σπίτια τους
ν' αρπάξουν χρήματα και απ' αυτούς.
Ζήτησαν και πήραν τα λεφτά τους
Και φεύγοντας έριξαν κάτω τα άψυχα κορμιά τους.
Έπειτα βάλαν φωτιά στην εκκλησιά.
Ένα πέντε στα εκατό σώθηκε.
Το άλλο, το πολύ, στις φλόγες παραδόθηκε.
Θέλανε κανείς μας να μη ζήσει.
Τη ληστεία στους Τούρκους να μη μαρτυρήσει.
Οι πιο πολλοί κήκαν ή από τον καπνό πνίγηκαν.
Σώθηκαν μόνο λίγες γυναίκες και παιδιά
Όσοι πρόλαβαν και βγήκαν από την εκκλησιά.
Στο διπλανό το δάσος κρύφτηκαν.
Τρεις μέρες τα πτώματα μείνανε άταφα.
Κανένας δεν έβγαινε να τα σηκώσει.
Φοβόντουσαν μη τους δει κανένας Τσέτης
Και τα χέρια του λερώσει.
Ύστερα ήρθε διαταγή και φύγαμε από το χωριό.
Είκοσι χωροφύλακες μας οδηγούσαν.
Φοβόμασταν οι Τσέτες πως καιροφυλακτούσαν.
Πήραμε μαζί μας και για συνοδό
Και ένα γέρο Τούρκο ξακουστό.
Στο δρόμο προς Ουλούκισλα δεν είχαμε καμία περιπέτεια.
Μη μας αρπάξουν τις γυναίκες,
να μας απειλήσουν και άλλα τέτοια.

B.5 Η ΩΡΑ ΤΗΣ ΑΝΤΑΛΛΑΓΗΣ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΕΞΟΡΙΣΤΟΥΣ

-«Και πέρασε ο καιρός. Και σαν ήρθε η ώρα της Ανταλλαγής,
Από το χωριό φύγαμε μόνο γυναίκες και μικρά
και αντρική ψυχή καμία».

-Βλέπεις, για τους Έλληνες που ζούσαν κοντά στα μέρη, όπου πέρασε ο
ελληνικός στρατός της Σμύρνης, τα πράγματα ήταν χειρότερα...

-Πρόσφυγας είμαι κι εγώ από τη Λυκαονία.

Σαν μάθαμε για την Ανταλλαγή, τρομάξαμε, νιώσαμε απελπισία.

Βλέπεις...τους άντρες μας τους έστειλαν από το είκοσι εξορία.

-« Από πού είσαι εσύ»;

«Είμαι από τη Φρυγία.

Της Μικράς Ασίας τη γη.

Κάτσε και άκου και τη δική μου ιστορία».

-Και εσύ; Πόθεν είσαι;»

Είμαι από το Ικόνιο, από την Καραμανία.

Μας διώξανε από τον τόπο μας,

Ποτέ δεν τον ξαναείδα.

- «Τι να μου κάνει εμένα η Ανταλλαγή»;
«Όταν άκουσα για την Ανταλλαγή, το χωριό είχε σκορπίσει.
Όποιος είχε τον παρά, πολύ πιο πριν,
για την Ελλάδα είχε κινήσει.
- Το καλοκαίρι του 1924 μάθαμε εμείς για την Ανταλλαγή.
Τραβήξαμε για το Χαλέπι και για τη Βηρυτό.
Είχαμε από κοντά και κάθε έγγραφο ταξιδιωτικό.
- Σεπτέμβρης ήταν του 1922.
Ήρθε διαταγή να φύγουν τα γυναικόπαιδα και οι γέροι.
«Με πλοίο ή αραμπάδες* θα σας βρούμε τρόπο».
Δεν άφησαν χριστιανό για χριστιανό και στο δικό μου τόπο.
- Και τα γυναικόπαιδα που έφυγαν το 1922 με την Ανταλλαγή
υπέστησαν πολλά.
Ληστείες, εξευτελισμούς και άλλα δεινά.
- «Και οι άντρες του χωριού; Όσοι επέζησαν»;
-«Κάποιοι άντρες σωθήκαμε και γυρίσαμε στο χωριό.
-«Ο Διοικητής της χωροφυλακής μας είπε:
«Αν θέλετε μπορείτε να μείνετε».
«Αν ήταν δυνατόν μα μείνουμε, θα μέναμε.
Μα τα παιδιά και οι οικογένειες μας φύγανε για Ελλάδα.
Πως θα τους βλέπαμε;»
-Τα καράβια ήταν επίτακτα για να παίρνουν χριστιανούς από την
Τουρκία.

Μόλις μπήκαμε μας χτύπησε η βρώμα από την κοπριά και την ακαθαρσία.

Οι άνθρωποι πάνω στο πλοίο δεν ήταν άνθρωποι.

Σαν φαντάσματα περιφέρονταν

Όλο ψείρα και ντυμένοι με κουρέλια σέρνονταν.

-«Τουλάχιστον ξαναέσμιξε η οικογένεια».

-«Δεν ήταν τόσο απλό».

-Σαν φτάσαμε, οι γυναίκες δεν ήξεραν που θα βρουν τους δικούς τους.

Τους αναζητούσαν. Μήπως να ναι βαριά άρρωστοι στα νοσοκομεία;

Από πείνα, τύφο και άλλα δεινά, αν γλίτωσαν κατά την εξορία.

Άλλους αναζητούσαν στα νησιά και άλλους στις πόλεις.

Πήγαιναν όπου υπήρχε ελπίδα να τους βρουν

σαν λάμβαναν μια πληροφορία.

Για κάποιες όμως....

Μάθαιναν το χαμό τους

στη Μικρά Ασία.

B.6 ΤΟ ΚΑΚΟ ΜΑΝΤΑΤΟ ΕΦΤΑΣΕ

-Εγώ ήμουν δεν ήμουν έντεκα σαν φύγαμε, μα τα θυμάμαι όλα.

-Έλα! Πες μου τι θυμάσαι!

-Μα τι τα θέλεις τώρα...

-Λίγο ύστερα από της Σμύρνης την καταστροφή,

Μια διάδοση ακούστηκε.

«Τ άκουσες;

«Τι;»

«Θα γίνει Ανταλλαγή».

«Οι Έλληνες που ναι στην Τουρκία θα πάνε στην Ελλάδα».

Από τον τόπο τους μακριά.

Και οι Τούρκοι που ζουν Ελλάδα στα δικά μας τα χωριά».

Δεν το πίστεψα.

Πολλά είχα στο μυαλό μου. Πως ίσως μια μέρα οι Τούρκοι μας σφάξουν,
μα ποτέ δεν πήγε ο νους μου πως θα μας ανταλλάξουν.

«Τι είμαστε δα, πράγματα»;

Ότι θα γίνει Ανταλλαγή στο νου μου, πώς να το χωρέσω;

Έλληνες πολιτικοί..Σε εσάς δε θα το συγχωρέσω.

Σκέφτηκα πως ίσως μια μέρα μας πάρουν τα παιδιά μας.

Τούρκους να τα κάνουνε. Μα ποτέ πως θα μας διώξουν από τον τόπο
που κείται ο παππούς και η γιαγιά μας.

-Σε μας το 1922 είπαν πως θα γίνει μουμπαντελέ*.

Τη λέξη Ανταλλαγή δεν την ξέραμε ακόμη.

Τίποτα πια τη μνήμη δεν ναρκώνει.

-Και πέρασε καιρός και ήρθε το χαμπέρι της Ανταλλαγής

Σαν σε κλεψύδρα τελείωνε ο χρόνος της υπομονής.

-Έλα, πες μου!

-Λοιπόν ,άκου Χατζηανδρέα.

-Ήρθε ο γαμπρός μου και μου τόπε: «Θα γίνει Ανταλλαγή».

Ακόμα δεν ήξερα αυτή λέξη τι θα πει.

-« Και τι θα πει Ανταλλαγή»;

- «Από την Ελλάδα θα έρθουν Τούρκοι και εμείς εκεί».

-« Εγώ δεν πιστεύω τίποτα.

Ανταλλαγή στα ζώα γίνεται. Στους ανθρώπους τέτοιο πράγμα γίνεται
ποτέ;

Άσε τους άλλους σαν γυναίκες να κλαίνε. Δε θα γίνει ποτέ! Μη πιστεύεις
τι λένε»!

- «Συμφωνώ! Να αδειάσουν τους χριστιανούς από την Ανατολή»;
«Μην την πιστεύεις τη τρελή»!
«Ούτε είκοσι χρόνια δεν τους φτάνουν.
Απλά μαθηματικά.
Ένα και ένα δύο κάνουν».

- Μας έστειλαν από την Πόλη εφημερίδα, την «Ανατολή».
Τούρκικη εφημερίδα, γραμμένη και στην ελληνική.
Την διάβαζαν πολλοί.
Από εκεί μάθαμε για την Ανταλλαγή.

- Έξι μήνες πιο μπροστά μάθαμε για την Ανταλλαγή.
Και εμείς από τις εφημερίδες το μάθαμε. Μας έφεραν την «Πρόοδο» και
το «Νεολόγο».

Ούτε που φανταζόμασταν ότι θα κάνουμε το γυρολόγο.
Από αυτές το είχαμε καλά πληροφορηθεί.
Όλα από τον Βενιζέλο και τον Κεμάλ καλά είχαν στηθεί.
Κάποιοι τότε δεν πίστεψαν θα γίνει Ανταλλαγή.
Λέγαν η Ρωσία δε θα αφήσει το Χριστό να χαθεί.
Κάποιοι άλλοι έλεγαν θα γίνει, άλλος τρόπος δεν υπάρχει.
Αφού πάτησε ο στρατός στη Σμύρνη το ποδάρι του,
πως Έλληνας και Τούρκος, όπως παλαιά να συνυπάρξει;
Αλλά και οι Τούρκοι, στην αρχή, δεν πίστευαν στο μέτρο αυτό
Το χαρακτήριζαν άδικο και σκληρό.
Μα να που έγινε και ήταν πρωτοφανές στην Ιστορία.
Ποτέ ξανά τόσοι άνθρωποι να μετακινηθούν με τη βία.
Και έτσι, για όσους τότε το πίστεψαν,
επιβεβαιώθηκε και η πληροφορία.

- Και με τον καιρό περιμέναμε...

Να έρθουν και να μας πουν: εμπρός! Φεύγετε»!

Μα ήρθε και πέρασε το 1922 ήρθε και το 1923.

Και μαζί με αυτό βασανιστικά περνούσε και η ώρα.

Το Σεπτέμβριο του 1923 φούντωσε η διάθεσή μας να φύγουμε.

Δεν είχαμε πια άλλο τι να αναμείνουμε.

- Αύγουστο του 1924 έφτασε η διαταγή για τον ξεριζωμό.

Χωρίς να μας ρωτήσουν.

Διέταξαν το βίαιο αποχωρισμό.

Να σκορπιστούν, έτσι, μονομιάς, κόποι αιώνων και αγώνες.

Να αφήσουμε πίσω κτήματα, σπίτια και προβατώνες.

Τα σχολεία, τις εκκλησίες και τον πολιτισμό μας,

Και ό,τι με χρόνια και με κόπο έγινε δικό μας.

Μόνο παρήγορο θα πάμε στην Ελλάδα...

Να φτιάξουμε μαζί με τους Έλληνες μια νέα πατρίδα

«Που να ήξεραν πως θα γίνει καβγάς και για νέα παρτίδα».

-Μια οικογένεια επέμενε να μείνει

Μα γρήγορα κατάλαβε πως τούτο δεν μπορεί να γίνει.

-Σηκώθηκε το ένα χωριό, σηκώθηκε και το άλλο.

Έρθε και η σειρά μας.

« Εγώ τον τόπο μου δεν τον αφήνω».

« Δεν έχεις άλλη επιλογή.

Έρθε η διαταγή.

Θα πας με τα νερά μας».

- «Το κακό να γλιτώσω πως. Βρες μου τρόπο. Σε παρακαλώ»!
- «Ένας τρόπος μόνο να μη γίνει η αδικία.
Αν γίνεις Τούρκος κάτσε. Καθότι η Ανταλλαγή έγινε
Με βάση τη θρησκεία».

Η κόρη Τούρκο να παντρευτεί και έτσι Τουρκάλα να πεθάνει.
Μα η νεολαία είχε ξεσηκωθεί. Ήξερε τι να κάνει.
Ανταλλαγή. Διωγμός προς την Ελλάδα.

- Ήταν ένας γέρος, με το μπαστούνι περπατούσε,
Με καημό και αγωνία, τι θα γίνει όλο ρωτούσε.
«Παιδιά τι μάθατε; Πότε θα φύγουμε»;
Ευτυχώς, δεν πρόλαβε να φύγει.
Κοιμήθηκε γαλήνια, για πάντα στο χωριό
προτού η Ανταλλαγή να γίνει.

B.7 ΚΑΙ ΜΕ ΤΟ ΒΙΟΣ ΜΑΣ ΤΙ ΘΑ ΓΙΝΕΙ;

-Ένα ένα τα χωριά δε σπείρανε το 1922
Και δε θερίσανε το 1923.
Από τις αρχές του έτους ψιθυρίζανε θα γίνει Ανταλλαγή.
Το 1924 δεν είχαμε πια δικαίωμα στη συγκομιδή.
Και ο λόγος; Μια λέξη: Ανταλλαγή.
-Σεπτέμβριο μας διώξανε και εμάς.
Στα αμπέλια μας δεν μας άφησαν να πατήσουμε.
Εμείς σπείραμε μα εμείς δε θερίσαμε.
-«Ούτε ένα σταφύλι δε θα κόψετε!»
«Στην Ελλάδα να πάτε να προκόψετε!»
-Εμείς, αντίθετα, φύγαμε Ιούλιο μήνα, μόλις τα σιτηρά θερίσαμε.
Μα δεν προλάβαμε να τα αλωνίσουμε.
Τα φασόλια είχαν γιγαντώσει,
μα Τούρκος σα δικά του στην Πόλη θα τα δώσει.
- Ήρθε η διαταγή. Αύγουστος ήταν, Σεπτέμβριος, δε θυμάμαι.
Δε μας άφησαν να θερίσουμε.

Είχαμε αρχίσει να πεινάμε.
-Το φερμάνι έλεγε: να μείνει απούλητη η ακίνητη περιουσία.
Το κράτος απαγόρευε την εκποίηση της παραγωγής.
Τον κόπο μιας χρονιάς. Τον πλούτο της ευλογημένης γης.
-Σαν φύγαμε των κτημάτων μας έγινε δημοπρασία.
Και έτσι ολοκληρώθηκε η λεηλασία.
-Ήρθε χωροφύλακας από το Άκσαράϊ
Και το κακό μαντάτο έφερε στο μουχτάρη*:
«όλοι εσείς θα φύγετε, θα πάτε στην Ελλάδα
Και όλο το βιός σας γράψτε μονομιάς σε μια αράδα.
Τα πράγματά σας θα μείνουνε εδώ.
-και πότε θα τα πάρουμε;
-Ποιος ξέρει; Τώρα δα δεν μπορώ να ειπώ.
Θα έρθει από την Ελλάδα Μικτή Επιτροπή*
το βιός σας για να γράψει σε μια κόλλα χαρτί.
Φέρε μαζί και κράτα τα αποδεικτικά
και σαν έρθει η ώρα, φέρτα. Να πάρεις τα λεφτά.
Τόσα στρέμματα έχεις και τόσες λίρες.
Το βιός σου
που φεύγοντας μαζί σου δε πήρες.
-Έγινε η Επιτροπή. Τις περιουσίες θα εκτιμούσε.
Μας είπαν να γράψουμε όσα θέλαμε.
Πιο πολύ από όσα στον καθένα αντιστοιχούσε.
Και εμείς γράψαμε..ό,τι ο καθένας αγαπούσε.
Συμπληρώσαμε κάτι πράσινα χαρτιά
Μπας και πάρουμε τα λεφτά μετά.

-Ήσασταν τυχεροί.

Σε εμάς η Επιτροπή ήταν πιο αυστηρή.

Μας κάλεσε ο Έλληνας Επίτροπος και μας είπε:

«να εκτιμήσετε με δικαιοσύνη τις δικές σας περιουσίες.

Δε θέλω να τα φουσκώσετε. Προς τα πάνω αδικίες».

-Έτσι, μας έδιναν να γράψουμε ένα πράσινο χαρτί

Να δηλώσουμε το βιός μας, το καθετί.

Για το τώρα, πουλήστε ό,τι μπορείτε.

Για τα λοιπά θα αποζημιωθείτε.

-Πότε;

-Θα αποζημιωθείτε.

-Και πότε θα τα πάρω; Πότε θα γίνει αυτό;

-Τον Βενιζέλο ρώτα. Αυτός το έχει γραπτό.

-Τα κτήματα χωρίσανε σε τρεις κατηγορίες.

Και έφερνε καθείς τους τίτλους από τις δικές του περιουσίες.

-Τα πράγματα πουλήσαμε στη μισή τιμή.

Είχαμε μια αγελάδα, την πουλήσαμε και αυτή.

Κάθε βράδυ σαν επέστρεφε από τη βοσκή

έρχονταν στο σπίτι μας

και όχι στου Τούρκου αγοραστή.

-Πήραμε άδεια να πουλήσουμε τα πράγματά μας.

Ούτε το 1/10 της αξίας δε μας έδιναν.

Τα δώσαμε όλα. Λίγα ψιλά μας έμειναν.

-Σαν μάθαμε για την Ανταλλαγή,

Αρχίσαμε να πουλάμε τα ζώα μας. Φοβηθήκαμε.

«Πως θα τα πουλήσουμε τελευταία στιγμή»;

« Δε θα πιάσουν καλή τιμή».

« Θα μας τα πάρουν για μια μπουκιά ψωμί».

-Και έτσι όλοι πουλούσαν.

Και στις τιμές που οι Τούρκοι λαχταρούσαν.

-Δέσαμε το μπόγο μας, όσα χωρούσαν.

Τα άλλα σε Τούρκους φίλους τα κάναμε πεσκέσια.

Κάποια τα πουλήσαμε σε χαμηλή τιμή,

Οι Τούρκοι να τα πάρουν ουρά κάνανε στην αυλή.

Ύστερα πονήρεψαν..έκανανμποϊκοτάζ. Στα χέρια μας να μείνουνε
και λίγο πριν να φύγουμε να τους τα αφήσουμε.

Αν είχε δέκα λίρες το ένα χαλί

Το δίναμε για μία λίρα το πολύ.

-Άλλοτε, οι ντόπιοι Τούρκοι έρχονταν το βιός μας να αγοράσουν
μα οι Τούρκοι πρόσφυγες τους χτυπούσαν
και τους τρομοκρατούσαν.

«Ούτε ένα γρόσι δε θα τα πουλήσετε!

Σε εμάς θα τα χαρίσετε».

Μόνο τα βόδια μας στον έμπορο δώσαμε.

Για όλα τα άλλα οι Τούρκοι ελάχιστα πληρώσανε.

-Σε εμάς είπαν πως μπορούμε στην Πόλη να πάμε με διαβατήριο.

-Και η περιουσία μας;

-Βάλτε λίγες μέρες πριν σε όλα πωλητήριο.

Κάπου πενήντα οικογένειες ήταν, ξεκινήσαμε.

Κάποιοι πήραν και κάποια πράγματα μαζί,

άλλοι στην Επιτροπή τα δωρίσαμε.

Μας είπαν θα πάμε στην Ελλάδα να ζήσουμε.

Όλα θέλαμε να τα πάρουμε μαζί μας, όλα! Και λίγο χώμα.

Όλο τον τόπο μας μαζί, αχ να μπορούσαμε, να κουβαλήσουμε.

- Κάποιοι Τούρκοι μεθυσμένοι μπήκαν σ' ένα σπίτι

Έκλεψαν μια ραπτομηχανή και κάτι χαλιά.

«Μην τους πειράζετε. Είναι μουσαφिरαίοι», είπαν από την Μικτή Επιτροπή Ανταλλαγής.

Μουσαφिरαίοι...της πολιτικής οι αποδιοπομπαίοι.

B.8 TO ΤΕΛΕΥΤΑΙΟ ΑΝΤΙΟ

-Παράκληση κάναμε και όλο κλαίγαμε.

«Τα πάνω κάτω ήρθανε», όλο λέγαμε.

Πήγαμε να ακούσουμε για στερνή φορά τη Θεία Λειτουργία και η καμπάνα χτυπούσε λυπηρά.

Σαν σε κηδεία.

-Όλοι θέλαμε για στερνή φορά τη καμπάνα να χτυπήσουμε.

Τόσοι αιώνες εδώ..Έτσι να την αποχαιρετήσουμε.

Και έκλαψαν και οι Έλληνες και κάποιοι Τούρκοι μαζί.

Και βλαστήμησαν αυτούς που υπόγραψαν την Ανταλλαγή.

-1^η Αυγούστου του 1924, σήμαναν οι καμπάνες πρωί πρωί.

Και αφού λειτουργήσαμε για στερνή φορά,

είπε ο παπάς με τρεμάμενη φωνή:

« Από σήμερα δε θα έχουμε εκκλησία».

-Πριν πάρουμε το δρόμο της φυγής

χαλάσαμε τις αγιογραφίες στους τοίχους της μονής.

Με σκεπάρνια και γκασμάδες χτυπούμε από ψηλά,

στα χέρια του Τούρκου τίποτα Άγιο να μην πέσει.

Με εντολή Δεσπότη τις αλείψαμε με ασβέστη.

- Στην εκκλησία μας, τον Ταξιάρχη, πήγαμε για στερνή φορά.

Άλλη εκκλησιά σαν και αυτή δεν είχε στην Ανατολή.
Έμεινε και αυτή πίσω με την Ανταλλαγή.
Τα ντουβάρια της εκκλησίας γύρω γύρω μαυρίσανε
Μη τυχόν και οι Τούρκοι τα μαγαρίσουνε.
Μόνο ο Παντοκράτορας ψηλά έμεινε να βλέπει.
Δίχως, όμως, το ξερίζωμα της ψυχής να αποτρέπει.
Την εικόνα του Ταξιάρχη τη φυλάξαμε.
Να σε πάω στην εκκλησία να τη δεις.
Και τα παλαιά τα μεγαλεία να θυμηθείς.
-Κάποιες εικόνες πήραμε και τα πράγματα φορτώσαμε.
Και όπως οι Τούρκοι λέγανε,
τον παππού μας το Βενιζέλο, πήγαμε να ανταμώσουμε.
-Μαζέψαμε τα πράγματα από την εκκλησιά σε μπάλες.
Τις φορτώσαμε όλες. Δεν είχε άλλες.
Αύριο θα άρχιζε η μεγάλη προς τη θάλασσα πορεία.
Γύρω από την εκκλησιά είχαμε και τα μνήματα.
Τα διαβάσαμε, τα κλάψαμε.
Νιώθω δε θα ξαναγυρίσουμε.
«Στο Θεό θα σας αφήσουμε».

B.9 ΤΟ ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ ΤΗΣ ΑΝΤΑΛΛΑΓΗΣ

-Λίγο πριν φύγουμε, ήρθαν Τούρκοι πρόσφυγες από τη Μακεδονία
Στα μέρη τους πήγαν Έλληνες από τη Μικρασία.
Εδόθη το φερμάνι: «να μπουν στο δικό μας δώμα».
Ένα τόπι ύφασμα στο κεφάλι τους και πολύ βρώμα.
Οι Τούρκοι αυτοί μιλούσαν λίγα τουρκικά
Από τη νέα του πατρίδα τόσο μακριά...

Οι ντόπιοι δεν τους συμπαθούσαν, θα έλεγα τους μισούσαν.
Δε θέλαν την ανταλλαγή, εμάς μας αγαπούσαν.
- Στα σπίτια μας τους Τούρκους πρόσφυγες έβαλαν να καθίσουν.
Ο καθένας χώρια και όλοι μαζί
το δικό τους Θεό να προσκυνήσουν.
-Οι Τούρκοι ανταλλάξιμοι ήταν κακοί.
Γυναίκα καμία δεν τολμούσε να φέρει νερό.
Για λίγο, οι άντρες το έκαναν και αυτό.
Δεν πήγαινε άλλο.
Ζητήσαμε από την Επιτροπή να μας πάρει μακριά νωρίτερα.
Αφού είχαμε φόβο πια, να φύγουμε ταχύτερα.
Η Επιτροπή δέχτηκε και ειδοποίησε να σηκωθούμε.
Να πάμε νωρίτερα Ελλάδα μήπως έτσι και σωθούμε.
Μα οι ντόπιοι Τούρκοι δεν ήθελαν να φύγουμε.
-«Γκιαούρηδες μας ήρθαν , Τούρκους ξεπροβοδίζουμε»,
«χάνουμε τα καρντάσια μας, τι θα καζαντίσουμε».
Οι Τούρκοι μας κλαίγανε
Μα εμείς ,με χαρά σε λίγο θα φεύγαμε.
Έτσι λέγανε.
Και ας προσπαθούσαν να το κρύψουν, κλαίγανε.
-Θυμάμαι τότε που ήρθαν οι Τούρκοι πρόσφυγες.
Λέγανε οι ντόπιοι Τούρκοι: «Τούρκοι φεύγουν Έλληνες έρχονται».
Τους Τούρκους από την Ελλάδα δεν τους καταδέχονται.
-Αλλά εμείς...τους βλέπαμε αλλιώς τους μουσουλμάνους πρόσφυγες.
«Πουλί που ήρθε στο κλαδί μας πρέπει να φυλάξουμε»,
Ήρθαν στα μέρη μας, πως στο δρόμο να τους πετάξουμε;

Το δικό μας σπίτι, ήρθε διαταγή, τους παραχωρήσαμε.
Και ένα μήνα σε τούρκικο σπίτι μας φιλοξενήσανε.
Ο μήνας τελείωσε. Ήρθε η ώρα του αποχωρισμού.
«Μουνταμπελέ, Μουνταμπελέ», ακούς παντού.
Ήρθαν στα μέρη μας πρόσφυγες από την Κοζάνη
Άνθρωποι φτωχοί. Δεν είχανε να φάνε.
Μα συνεννοούμασταν. Ήξεραν την ελληνική καλά να μιλάνε.
Η Ανταλλαγή θα γίνονταν με βάση τη θρησκεία
Ήρθαν μουσουλμάνοι που δεν ήξεραν γρι τουρκικά.
Αυτή μια αδικία.
Οι ντόπιοι Τούρκοι τους μισούσαν
Καθώς το Ισλάμ φανατικά δεν αγαπούσαν.
- Και εμείς βέβαια ήμασταν με το Χριστό.
Έκλαιγαν οι ντόπιοι Τούρκοι.
Έβλεπαν τους Τούρκους πρόσφυγες και έλεγαν:
«Τι θα κάνουμε με αυτούς τους αγρίους»;
«Σας αγαπήσαμε και ας έχετε άλλους αγίους».

B.10 ΝΑ ΦΥΓΟΥΜΕ Η ΝΑ ΜΕΙΝΟΥΜΕ; ΤΟ ΔΙΛΗΜΜΑ ΜΕΓΑΛΟ

-«Να πάμε στην Ελλάδα! Να πάμε στην Ελλάδα»!
Άλλοι κλαίγαμε και άλλοι γελούσαμε.
Τι μας περίμενε δεν το μετρούσαμε.
- Εγώ πιστεύω όλοι θέλαμε να έρθουμε στην Ελλάδα.
Η νεολαία είχε ξετρελαθεί,
Ήθελε πολύ να μετακινηθεί.
Κάπου έβρισκες και κάνα γέρο

Που δεν ήθελε να ξεκουνηθεί.

-Έτσι είναι..

Με το μαντάτο της Ανταλλαγής η νεολαία χάρηκε πολύ.

«Θα πάμε στην Ελλάδα. Θα μιλάμε μόνο με χριστιανούς.

Δε θα ξαναδώ Τούρκους. Βαρέθηκα τους Αγαρηνούς!»!

Οι γέροι πάλι ήταν πιο σκεπτικοί.

«Ένα σπίτι από την αρχή θέλει χρόνια να στεριώσει.

Και πως όσα ο Βενιζέλος μας έταξε

θα μας τα αποδώσει;»

«Και το σπιτικό μου τι θα απογίνει;

Χρόνια ολάκερα εγώ εδώ και ο άντρας μου στα ξένα.

Και με μια απόφαση Υπουργική δεν ανήκει πια σε μένα»;

-Καλώς έγινε η Ανταλλαγή.

Στη Τουρκία βλέπεις δεν υπήρχε προκοπή.

- Εγώ το βλέπω αλλιώς...

Δε θέλαμε να φύγουμε!

Που αλλού βρίσκεις έξι μήνες να δουλεύεις και μετά να κάθεις;

Χωρίς έγνοιες, χωρίς ντιπ να νοιάζεσαι;

-Συμφωνώ μαζί σου!

Μόνο όσοι δεν ξέραν από ξενιτιά ήταν ευχαριστημένοι.

Οι πιο πολλοί, όμως, πάγωσαν δακρυσμένοι.

« Και ποιος να αφήσει την πατρίδα του να πάει στην ξενιτιά»;

Ο καθένας μας πουλούσε

Κιλίμια, μπακίρια, έπιπλα,

Ό,τι μπορούσε.

Και με αυτές τις σκέψεις ξημέρωνε και η τελευταία μας μέρα στο χωριό. Στον τόπο των προγόνων μας.

«Και αν είχε κάποιες ατέλειες η προετοιμασία»;

« Όλα έγιναν με σπουδή. Σίγουρα γίνανε και λάθη.

Μα δεν έγιναν με πρόθεση καμία».

Γ. Ο ΜΕΓΑΛΟΣ ΔΙΩΓΜΟΣ

Γ.1 ΤΟ ΤΕΛΕΥΤΑΙΟ ΑΝΤΙΟ

- Μια βαλίτσα η προίκα μου. Και την ανοίγω και βγάζω σκηνές και τις στήνω.

-Βλέπω και μια σπασμένη φωτογραφία.

« Μα τι θέλει πάλι αυτή μπροστά μου»;

Και τη χώνω ακόμα πιο βαθιά στη βαλίτσα και τη σκεπάζω και με ρούχα τσαλακωμένα.

- Εννέα χρονών ήμουν όταν φύγαμε. Τι να θυμάμαι εγώ;

Θυμάμαι μόνο πως φοβήθηκα εκείνο τον καιρό.

-Η γιαγιά μας, πάνω από εκατό χρονών, καθόταν και έκλαιγε.

Δεν έλεγε λέξη. Μα η ψυχή της, την άκουγα καλά, με παράπονο έλεγε.

Έλεγε πως φοβόταν. Πως δε θα την πάρουμε μαζί μας.

Ότι θα την παρατήσουμε.

Την ανάγκη μας για γρήγορα φευγιά να ικανοποιήσουμε.

- Εγώ για τον παππού μου μια ιστορία θα σας πω..
Όταν άκουσε την είδηση της Ανταλλαγής
σκοτείνιασε το μάτι του από τη στενοχώρια.
Δεν το βαστούσε ο νους του
να μείνει από το χωρίο μας χώρια.
Δεν πούλησε ούτε φύλλο από τα πράγματά του.
Σαν τους άλλους, καμία προετοιμασία δεν έκανε.
Στο τέλος από τον καημό του αρρώστησε και πέθανε.

- Ο κόσμος έφευγε παρτίδες παρτίδες.

Και αφήναμε πίσω μας για πάντα

τις δικές μας πατρίδες.

-Οι μισοί του χωριού μου έφυγαν το 1924

Οι άλλοι μισοί το 1925.

Όσοι ένιωσαν το φόβο

κίνησαν για τη Μερσίνα στο παραπέντε.
-Φροντίσαμε για τη μεταφορά πρώτα των απόρων
Αυτοί φύγανε με λεφτά των δικών μας εμπόρων.
- Είχαμε και εμείς φτωχούς.
Δεν είχαν πεντάρα να ξοδέψουν.
Για αυτούς αποφασίστηκε πρώτοι να ταξιδέψουν.
Είχαμε γέρους και γριές, που τα παιδιά τους στα ξένα ζούσανε
και αυτούς και άλλους πολλούς πατριώτες τους βοηθήσανε.
-Ήταν χριστιανοί και Τούρκοι αραμπατζήδες*
Οι εύποροι έδιναν τα ναύλα και για τους τζαμπατζήδες.
-Σαν φεύγαμε από το χωριό, γυρίζαμε και βλέπαμε.
Και μας καίγονταν η καρδιά.
Τα σπίτια μας, τα καλά μας, οι φίλοι μας,
Τα χάσαμε και αυτά παντοτινά.
- Στο τέλος του 23 φύγαμε όλοι από το χωριό.
Μόνο λίγα γερόντια έμειναν πίσω.
Δεν είχαν κορίτσια ούτε αγόρια για να τρέχουν.
Στη λίγη ζωή που απέμεινε τι άλλο να περιμένουν;
-Όλα τα δέματα έξω από τις πόρτες των σπιτιών.
Περίμεναν να φορτωθούν στις ράχες των ζωντανών.
Άλλο σπίτι ένα κάρο, άλλο δύο. Ανάλογα.
Κλείστε με στο σπίτι. Να μη βλέπω να μην ακούω τα κλάματα.
-Λίγες μέρες προτού φύγουμε έφυγαν τα φορτία μας.
Πολλές καμήλες φορτωμένες με κειμήλια, συλλογικά και ατομικά.
Τα πιο μεγάλα ήταν και τα πιο βαριά.
-Έλληνες και Τούρκοι μαζί. Χιλιάδες χρόνια είχαν περάσει.
«Μα..μέσα σε είκοσιτέσσερις ώρες, το χωριό να αδειάσει»;

«Σας παρακαλώ»...
Μας έδωσαν διορία άλλες δυο μέρες.
Τα είχαμε πλέον όλα ετοιμασμένα.
Μαζεμένα και στις κάσες καλά κλεισμένα.
Είδα το χωριό έρημο, αγριεύτηκα.
Νόμιζα πως για πάντα το παντρεύτηκα.
Τράβηξα κατά την εκκλησιά.
Έβγαλα από την τσέπη να βάλω το κλειδί.
Ο Χότζας με σταμάτησε. Θα το κάνουμε τζαμί.
Μακάρι να μη γίνονταν η Ανταλλαγή.
Να μη ζούσαμε ποτέ τη στιγμή αυτή.
-Θεού θέλημα ήταν σε μας η φουρτούνα να ξεσπάσει.
Κανείς μας στον τόπο που γεννήθηκε να μη γεράσει.
-Ήμουν στην Νεάπολη σαν έγινε η Ανταλλαγή
Σε λίγα μόνο λεπτά της της ζωής μου η αρπαγή.

Γ.2 ΤΟ ΤΕΛΕΥΤΑΙΟ ΤΟΥΡΚΙΚΟ ΦΙΛΙ

- Οι Τούρκοι ως την άκρη του χωριού μας συνόδευσαν,
μας πρόσφεραν μαγειρεμένα φαγητά και φρούτα.
Και αν δε πιστεύεις Έλληνα, σύρε και ρώτα.
- Πριν την αναχώρησή μας ο μπέης μας έστειλε δυο κοτόπουλα ψημένα
Να τα χαρούμε στη διαδρομή μας.
«Να τσιμπήσουμε κάτι. Ό,τι τραβάει η όρεξη μας».
- Μας πήγαν οι Τούρκοι ως την άκρη του χωριού
και φώναζαν: « στο καλό, στο καλό»!
«Μακάρι να σας ξαναδώ»!

-« Γιατί φεύγετε; Ποιος σας σχολάει;
Ποιος όπως εμείς θα σας αγαπάει»;

-«Αλλάξαμε το χρυσό με το μπακίρι», μουρμούριζαν ο Τούρκοι.
Δώσαμε το καλό τα σταφύλι και μας πέταξαν το σκάρτο
στης ζωής το πατητήρι.

-Οι περισσότεροι Τούρκοι ως το τέλος καλοί μαζί μας μείνανε.
Και αυτό μας έδινε δύναμη το μετά να υπομείνουμε.
« Μας πήρατε μετάξι. Μας δίνετε γίδινο μαλλί.
Καλύτερα να μη γίνονταν ποτέ η Ανταλλαγή».

-Οι Τούρκοι βαρέως το πήρανε που θα φεύγαμε.
-«Να ξαναέρθετε», λέγανε. «Εσείς είστε οι δικοί μας.
Αλλόθρησκοι. Μα οι άνθρωποι οι στενοί μας.
Πιο αγαπητοί και από τους συγγενείς μας».

-«Μη φύγετε!» μας λέγαν. «Άλλους σαν εμάς δε θα αγαπήσετε.
Είναι φτωχά στην Ελλάδα.
Εκεί και τη κατσίκια σας με σκοινί θα βοσκήσετε.
Είναι φτωχά εκεί. Θα σας φάει η πείνα.
Θα παλεύετε να ζήσετε μέρα με τη μέρα
Μήνα με το μήνα».

-Και πορευόμασταν για μέρες, αλλά «σκάλωσε το φεγγάρι» (έκλειψη
σελήνης)
Και χτυπούσαμε τα τενεκέδια με μεγάλη κλαγγή
Να φύγει φωνάζαμε, να φύγει η συμφορά αυτή.
Και κάποιοι Τούρκοι το πυροβολούσανε.
Να μας βοηθήσουν που ικετευτικά παρακαλούσαμε.

- Έτρεξε ένας Τούρκος να με βρει ως την άκρη του χωριού.
Κάτι λίρες χρυσές μου χρωστούσε.

Στη ψυχή βάρος για καιρό το κουβαλούσε.

Δεν το ήθελε.

- «Τι θες»;

-«Τον Γιάννη. Δώσε του αυτά και αφιέτ ολσούν να πει.

Η ψυχή μου στην άλλη ζωή γαλήνη να βρει».

Οι λίρες έφτασαν στον Γιάννη και η ψυχή του Τούρκου γαλήνεψε.

-Μόνο οι Τούρκοι των γύρω χωριών χαίρονταν που φεύγαμε.

Βλέπεις χαρές και λύπες, μικρές στιγμές

μαζί τους δεν μας δένανε.

Και γιατί να μη χαρούν;

Τώρα που φεύγαμε,

το βίός μας καλή στιγμή να καρπωθούν.

Γ.3 ΠΟΡΕΙΑ ΜΕ ΑΜΑΞΕΣ, ΤΡΕΝΑ

- Νοικιάσαμε αραμπάδες να μας πάνε στο Ερεγλί,

Μα δυστυχώς τα βάσανα μας δε σταμάτησαν εκεί.

-Μας φόρτωσαν σε άμαξες, μαζί με τα παιδιά μας

Τα μόνα μας εφόδια τα λιγοστά φαγιά μας.

-Ήταν τέσσερις το απόγευμα όταν φύγαμε εμείς. Η τελευταία παρτίδα.

- Και έφτασε η 1^η του Αυγούστου. Θα φεύγαμε σε δυο παρτίδες.

«Την επαύριον, λοιπόν, θα έχετε όλοι από δυο πατρίδες».

Τελείωσαν τα ψέματα.

Φορτώθηκαν και τα τελευταία δέματα.

Εμπρός!

Θα παίρναμε το δρόμο για Ουλούκισλα, Μερσίνη και από εκεί πατρίδα.

Η νέα μας πατρίδα. Η Ελλάδα.

-Όσοι είχανε χρήματα νοίκιαζαν κάρα.
Τα πράγματά τους τα έσερναν τα βόδια.
Ο κοσμάκης ο πολύς πήγαινε με τα πόδια.
-Εμείς δεν είχαμε τίποτα.
Στο δρόμο χωρίς λεφτά, πώς να πάμε;
Κάτι θα έπρεπε να φάμε. Θα πεινάμε!
-Φυλούσαμε τα τσαντίρια μας νύχτα και μέρα
Να γλιτώσουμε πασχίζαμε από του Τούρκου τη φοβέρα.
-Ήμουν μικρό παιδί, δεν είχα κλείσει τα έξι.
« Έρχονται οι Τούρκοι»!
Μου αλείψανε το πρόσωπο με στάχτη.
Μη με αναγνωρίσουνε οι Τούρκοι που μας είχαν άχτι.
Φούμο, μαυρίλα! Ίδιοι να φαινόμαστε.
Τι σκαρφίζεται ο άνθρωπος...μη γελιόμαστε
...όταν οσφραίνεσαι ότι ζυγώνει η ώρα του θανάτου.
- Χα! Δες και το θετικό.
Μείναμε στις σκηνές μα ήτανε στενά.
Δεν μπορούσες έστω λίγο να κουνήσεις.
Ευκαιρία και άλλους πρόσφυγες καλύτερα να γνωρίσεις.
-Βαδίζαμε όλοι μαζί. Λίγο να ξαποστάσουμε και πάλι ξανά.
Σαν τα μερμήγκια, λίγο λίγο, σχεδόν κολλημένα,
μα από την πατρική τη γη για πάντα αποκομμένα.

Γ.4 ΜΕΡΣΙΝΑ Ο ΤΕΛΕΥΤΑΙΟΣ ΣΤΑΘΜΟΣ

Πλέον μόνο η θάλασσα θα μας χώριζε από την Ελλάδα.

-Νοικιάσαμε αραμπάδες να μας πάνε στη Μερσίνα.

«Και όποιος δεν έχει παρά»;

«Να μπει στο μνήμα».

-Εμείς αντίθετα, δεν πήγαμε Μερσίνα, όπως όλοι.

Είχαμε γνωριμίες. Βγάλαμε διαβατήριο απευθείας για την Πόλη.

-Εμείς φτάσαμε στη Μερσίνα από την Καππαδοκία.

Μας έκανε εντύπωση η θάλασσα, το αλμυρό νερό.

Βλέπεις..δεν είχαμε ξαναβγεί έξω από το χωριό.

- Για πρώτη φορά τη θάλασσα αντικρίσαμε

Γυναίκες και παιδιά στη θέα απορήσαμε.

«Πως βρέθηκε τόσο νερό μαζεμένο»;

«Γύρισε ο Θεός τον ουρανό ανάποδα»,

ψέλλισε ένα μικρό μαγεμένο.

«Πάνω ο ουρανός, κάτω ο ουρανός», λέγαμε,

«Που θα πάμε»;

Πόσο αλλιώς όλα,

από το χωριό μας που τόσο αγαπάμε.

-Εδώ στη Μερσίνα λένε μια ιστορία θλιβερή, για την Χατζημάννα.

Η Χατζημάννα..

Στα Ιεροσόλυμα είχε πάει για το δικό της τάμα.

Ζήτησε να πάρει και τα εγγόνια της μαζί,

μα ο πατέρας δεν τα άφηνε. Φοβόταν για τη δική τους τη ζωή.

Παρακάλια στα παρακάλια, στο τέλος τον κατάφερε.

Μα η μοίρα, κόντρα στα σχέδια των ανθρώπων, αλλιώς τα έφερε.

Πήγαν να προσκυνήσουν και μετά μπήκε ξανά η Χατζίνα στο βαπόρι,
πίσω να γυρίσει.

Μα στα νερά της Μερσίνας πήγε το βαπόρι να αναποδογυρίσει.

Πήγαν να πνιγούν, τους έπιασε μεγάλη τρικυμία.

«Παναγιά μου»! Προσευχήθηκε η Χατζίνα. «Όχι τα παιδιά.

Είναι μεγάλη αδικία».

«Ας σωθούμε και αν είναι το γραφτό

Άλλη φορά σαν έρθω μόνη πια

Ας ταφώ στο χώμα αυτό».

Η Θάλασσα ησύχασε και βγήκε στη Μερσίνα.

Τα παιδιά πήγαν στον πατέρα τους.

Από τότε πέρασαν χρόνια πολλά.

Της ήρθαν αρρώστιες πολλές, κράτησε, δεν πέθανε.

Κράτησε να πάει στη Μερσίνα.

Εκεί που είχε θερμοπαρακαλέσει.

Και δες πως τα έφερε η μοίρα.

Εκεί τη τελευταία της πνοή να αφήσει.

- Δεκαπέντε μέρες σε τσαντίρια μείναμε στη Μερσίνα.

Με τρένο πήγαμε εκεί.

Και δεκαπέντε μέρες μείναμε στις εκκλησιάς την αυλή.

Και μετά μας στοίβαξαν σε παπόρια

Εκεί μας ταΐζανε μουχλιασμένες γαλέρες, ελιές και λεμόνια.

- «Και ποιος να φάει;

Μούχλιασαν τα ψωμιά.

«Το δικό μου βρωμάει» .

-Στη Μερσίνα μας έδωσαν και συσσίτιο.

Για εμάς, δε χρειάστηκε, γιατί είχαμε δικά μας.
Κρατούσε καλά ως τότε ο αφεντιά μας.
Για τους άλλους, όμως, το πλήθος....
-Άκου! Το ψωμί που ζυμώσαμε εμείς για το δρόμο
Είχε γάλα, μέλι, βούτυρο αγνό.
Είχαμε πλούτο εκεί,
του κόσμου όλο τον ανθό.
-Ζοριστήκαμε στη Μερσίνα.
«Μη φοβάστε, θα περάσετε καλά». Μας είπαν τέτοια λόγια
και άλλα όμοια μ' αυτά.
Πολλοί πέθαναν στη Μερσίνα από την επιδημία.
Τύφος.
Και έτσι κατέρρευσε και αυτός ο μύθος.

- Φύγαμε άλλοι με πλοία από τη Μικτή Επιτροπή,
άλλοι με βαπόρια ξενικά, με πληρωμή.
- Μέρες μετά ήρθε και το βαπόρι
Και ένας ένας ανεβήκαμε όλοι.
Κάποιο όνομα είχε, αλλά δε θυμάμαι.
Οι πρόγονοι μου ακόμα πίσω με τραβάνε.
-Οι Τούρκοι βαρκάρηδες ήταν εκβιαστές.
Δε ζύγωναν στο καράβι. Αξίωναν παρά.
Ληστές.
«Πάρε τόσα».
«Θέλω και άλλα».
«Πάρε και αυτά»!
-Στη Μερσίνα μας ζητούσαν τα βαρκαδιάτικα».
Αν δε τους τα δώσουμε
Στη θάλασσα θα μας πετούσαν,
να πατώσουμε.
Αναγκαστήκαμε να τους πληρώσουμε
Ό,τι είχαμε σώσει σ' αυτούς το δώσαμε.

- Μια μέρα, ξάφνου, έγινε η θάλασσα αγριεμένη
Σπρώχνονταν όλοι να κατέβουμε τη σκάλα, δακρυσμένοι.
Τα αμπάρια γέμιζαν νερό. Θα πνιγούμε!
Γρήγορα στις βάρκες. Να σωθούμε!
Θα πάει στον πάτο το πλοίο, άδειο
Ή μήπως, ρωτούσαν, έχετε κανένα Άγιο;
Έχουμε τον Αι Γιάννη στο αμπάρι.
Πήγαμε τον βρήκαμε κάτω πεταμένο.
Φώναξαν τον παπά. Έγινε δέηση και έτσι γλιτώσαμε.
Η μοίρα μας δε δέθηκε με το πλοίο, στον πάτο γυρισμένο.
-Με τρόμπα τραβούσαμε νερό από το βαπόρι.
Γυναίκες στριγγλίζανε πως θα πνιγούμε όλοι.
-Πέθαναν τρεις στο δικό μας πλοίο, στη « Λέσβο»
και στη θάλασσα τους ρίξανε.
«Ήταν πολύ γέροι και τους πείραξε που το χωριό εγκαταλείψανε».
Και σαν το σκυλί που κάπου απόμερα πάει, πριν το μοιραίο
και έτσι ξεψυχά
Έτσι τους αφήσανε.
-Το είδα και εγώ!
Οι γέροι και οι αδύναμοι πέθαναν μες στο πλοίο.
Τους έβαλαν μέσα σε σακιά.
Και σαν τα σακιά τους πέταξαν στο πέλαγο,
δυο δυο.
Και όσων η καρδιά πέθανε με την Ανταλλαγή
τους έστειλαν Ελλάδα για μια νέα αρχή.
Αυτούς, βέβαια, δεν τους πέταξαν στο πέλαγο το ανοικτό,
Αλλά τους στρίμωξαν σε μια γωνιά.
« Εδώ φτιάξτε χωριό».
-Εμείς φύγαμε από τη Μερσίνα με πλοίο φορτηγό
Και το αμπάρι ήταν γεμάτο.
Κάναμε συνέχεια το σταυρό μας
Να μην πιάσουμε πάτο.
- Φτάσαμε στη Ρόδο. Μας δώσανε και καθαρό νερό.
Με τα λεφτά μας το πήραμε. Μη νομίζεις τζάμπα.
«Και όποιος φουκαράς δεν είχε;»
«Κάτι έπρεπε να δώσει. Να το κάνει τράμπα.

Δ. Η ΝΕΑ ΑΡΧΗ- ΠΡΟΣΔΟΚΙΕΣ ΚΑΙ ΑΠΟΓΟΗΤΕΥΣΗ

- *Μια βαλίτσα η προίκα μου. Εσύ αυτό μόνο βλέπεις. Και μέσα της ένα σφυρί και πρόκες και σχέδια πολλά, όνειρα πολλά. Με αυτά θα πρέπει να φτιάξω το νέο μου σπίτι, να στεγάσω τα όνειρα μου.*
- *Και αυτό εκεί τι είναι; Μια φωτογραφία.*
- *«Πάλι μπροστά μου. Με κούρασες»!*
Όλο στον πάτο της βαλίτσας την πετάω και όλο μπροστά μου. Νάσου πάλι. Και παίρνω τα ρούχα τα τσαλακωμένα και τη σκεπάζω βιαστικά. Την πιέζω με το μπόγο από τα ρούχα, λες και το βάρος του υφάσματος θα εξαφανίζει τη φωτογραφία.

Δ.1 Η ΓΝΩΡΙΜΙΑ ΜΕ ΤΟΥΣ ΝΤΟΠΙΟΥΣ

- Σεφέρη, Βενέζη, Δούκα, Θεοτοκά,
Απ' την Ιώνων τη γη
Που η σκούφια σας κρατά.
Πες μου τι μας φέρατε; Η Ελλάδα σας ρωτά.
Μόνο νόστο και ελπίδα και προσφορά καμιά;
-Στην προκυμαία της Σμύρνης μαζευτήκατε λεφούσι*.
«Το είπε και η Ρεπούση».
Και στριμωχτήκατε και παραπονεθήκατε
ότι δε στριμωχτήκατε
-«Το είπε και η Ρεπούση».
-«Έλληνας είμαι και εγώ, όπως και εσείς».
-«Είσαι από την Τουρκία και πληρώνεις και μπαξίς».
- « Που πας ρε πρόσφυγα; Δεν είναι σωστό».
«Ήρθες ξαφνικά να μου φας τον καρπό;».
-« Προσφυγιά, Προσφυγιά», λέγανε και περνούσανε.
Μα εμείς είμασταν Έλληνες.
Και τα λόγια τους τη καρδιά μας τρυπούσανε.

-Εδώ στην Κέρκυρα δεν τολμούμε
για τον Τούρκο καλό λόγο να πούμε.
Μας κατηγορούν πως τους επαινούμε.
«Χάσου από εδώ Τουρκόσπορε»,
Μας λαλούνε.

-Στη Θεσσαλονίκη το πλοίο μας έπιασε λιμάνι
Μα δεν άφησαν τους πρόσφυγες να βγουν.
Τους είπαν να πάνε στην Αθήνα
και το φίλο τους το Βενιζέλο να πάνε να βρουν.

-Εγώ δε βρήκα τόση έχθρα..
Στην αρχή δε μας ρωτούσαν καν..
«Ποιοι είστε; Τι θέλετε»; Μια αδιαφορία.
Γλώσσα εμείς δε ξέραμε. Φταίει και η ασυνεννοησία.
Από την άλλη, δεν είχαν και αυτοί τι να μας δώσουν.
Και μετά στο σπιτικό, πώς να τα μπαλώσουν;
Δύσκολοι καιροί.
Πώς να τα βγάλουν πέρα; Φτωχοί και αυτοί.
Μια καλημέρα κάποιος μας έλεγε. Καλή είναι και αυτή.
Ευτυχώς είχαμε μαζί μας λιγοστό ψωμί.
-« Τι κατάντια είναι αυτή.
Να απλώνεις το χέρι για λίγο ψωμί».

Δ.2 ΑΓΚΥΡΑ ΣΤΟ ΛΙΜΑΝΙ ΤΟΥ ΠΕΙΡΑΙΑ

-Μετά από ώρες στη θάλασσα νύχτα φτάσαμε στον Πειραιά.

Αμέσως βγήκαμε σε καραντίνα.

Ήταν σκοτεινά.

Έπρεπε να πάμε πρώτα στα λουτρά.

-«Για τα σύρματα, για τα βαπόρια ζητάς να σου πω;

Μέσα σ' ένα βιβλίο δε χωράει αυτό».

-« Όλοι γρήγορα στο λοιμοκαθακτήριο»!

Όλοι μαζί, στοιβαγμένοι, ο τόπος όλος ένα μεγάλο αναρρωτήριο.

Στις γυναίκες έκοβαν πρώτα τα μαλλιά

Θεέ μου τι ντροπή! Δεν το είχαμε συνήθειο από παλαιά..

-Ευτυχώς τα δικά μου μαλλιά δεν τα έκοψαν.

Μόνο τα ρούχα μου

στο κλίβανο τα έριξαν και τα έκαψαν.

- οι γυναίκες στριγγλίζανε,

σαν στην καραντίνα τα μαλλιά τους ψαλιδίζανε.

-Μείναμε για μέρες στην καραντίνα.

«Σας παρακαλώ»!

Για ένα μεροκάματο να πάμε στη Αθήνα.

- Εμείς είμασταν πιο τυχεροί.

Μόλις φτάσαμε στην καραντίνα, ο βαρκάρης είπε:

« Εσείς είστε διαφορετικοί»!

Κάτι του δώσαμε και δεν μας άφησε εκεί.

- Και εμείς γλιτώσαμε την καραντίνα. Τυχεροί, από τους λίγους.

Για να αποφύγω την καραντίνα του Πειραιά,

κάναμε ταξίδι απευθείας, δυο μέρες και μια μέρα.

Με βαπόρι ξενικό, για να φύγω, να πάω ακόμη πιο πέρα.

Δ.3 Η ΑΡΧΗ ΜΙΑΣ ΝΕΑΣ ΖΩΗΣ

-Για μήνες πολλούς το κράτος μας μοίραζε
κακάο, ζάχαρη και ρύζι.

«Πρέπει, πλέον, να παλέψετε από αυτό το μετερίζι».

- Σε εμάς, μια γαλέτα και ένα κουτί σαρδέλες έδιναν κάθε μέρα.

Ούτε που έφταναν να ξεγελάσει την πείνα των μικρών η μητέρα.

-Σε εμάς έδιναν ψωμί.

Μας πείραξε το καλαμποκόψωμο, δεν είμασταν μαθημένοι.

Στο χωριό είχαμε όλα τα καλά.

Είμασταν χορτασμένοι.

-Το φαΐ ήταν λίγο και άσχημο και η αρρώστια πολύ.

Το εισιτήριο ήταν ένα. Ταξίδι χωρίς επιστροφή.

-Ταλαιπωρηθήκαμε. Τη μέρα ζέστη, το βράδυ κρύο.

Τι είναι πραγματικά χειρότερο απ' τα δυο;

-Φτάσαμε στην Ελλάδα.

Και βάλαμε ως στόχο να κάνουμε ένα χωριό μαζεμένο.

Μας πως τα έφερε έτσι η μοίρα και η ζωή.

Δες πως έγινε από άκρη σε άκρη σκορπισμένο.

Δες εμάς. Μια μεγάλη ομάδα μας πήγαν στα Πυργαδάκια.

Δεν ήταν καλά. Μας σκόρπισαν και γίναμε πολλά τα χωριουδάκια.

Λίγοι μείναμε και αυτοί κυρίως γέροι.

Και αυτοί από το μαράζι

Μείναμε δίχως ταίρι.

-Εμείς φτάσαμε Κέρκυρα και έγινε Επιτροπή.

Μας είπαν: τα μαζεύετε. Πάτε σε νέα γη.

Βαλτότοπος. Μας έφαγε το κουνούπι και η ελονοσία.

Έμειναν λίγοι ως το τέλος. Όσοι είχαν ανοσία...

Άντρες πέθαναν και γυναίκες χήρεψαν.

Δικούς τους ανθρώπους και εδώ κήδεψαν.

- Μας είπαν θα σπέρνουμε, θα φυτεύουμε, καπνά θα καλλιεργούμε,
και σύντομα με υπομονή, τσουβάλι τα λεφτά θα δούμε.

Ακούσαμε και πήγαμε. Τι ξέραμε; Αγρότες ήμασταν.

Μα όλα τα χάσαμε. Ο κόσμος πέθαινε από την ελονοσία.

Μόνο ψυχή δε χάσαμε. Αυτή, όσο και αν τη χτυπούν, έχει ανοσία.

-Και εγώ αρρώστησα από την ελονοσία. Ήταν και ο τύφος.

«Στην Ελλάδα θα είναι όλα καλά», αυτό και αν ήταν μύθος.

Είπαμε όλο χαρά: « Να πάμε στην Ελλάδα και ας πεθάνουμε εκεί».

Ήρθαμε στην Ελλάδα και έτσι έγινε.

Στην Ελλάδα που μας παρουσίαζαν σαν παράδεισο στη γη.

- Το καλοκαίρι εκείνο έπεσε κουνούπι, αρρωστήσαμε.

Όλοι σχεδόν πεθάνανε.

Να ευτυχίσουν ή να ξεχάσουν δεν προκάνανε.

-Οι χωριανοί μου ήρθαν στην Ελλάδα με την Ανταλλαγή.

Μακάρι να μην έρχονταν. Ταλαιπωρήθηκαν όλοι

Και πέθαναν πολλοί.

-Φαίνεται πως από την πολυκοσμία

στα τσαντίρια και στις πλατείες έπεσε επιδημία.

-Στην Κέρκυρα ήρθαμε από την Νεάπολη οικογένειες πολλές.

Τώρα, πια, έχουμε σκορπίσει.

Μα αυτόν που ψάχνει μια καλύτερη ζωή,

ποιος μπορεί να κακίσει;

Βλέπεις, εδώ, τα σπίτια που μας έδωσαν ήταν ελεεινά.

Κάποιοι κάναμε Επιτροπή.

Ενεργήσαμε να μας δώσουν ξύλα, άροτρα και λεφτά.

- Στην Ύδρα πήγαμε εμείς, οι άνθρωποι φτωχοί.
Με δυσκολία έβρισκες ψωμί.
Τι να κάνουν και αυτοί και τι να αφήσουν;
Τόσα στόματα πώς να ταΐσουν;
Αν μέναμε εκεί θα πεθαίναμε.
Αλλού, καλύτερα περνούσαν, συχνά μαθαίναμε.
Και έτσι, τα μαζέψαμε και φύγαμε.
-«Πεινάω. Σε παρακαλώ. Λίγο ψωμί.
Δώσε μου λίγο, ό,τι η καρδιά σου βαστάει».
Μας πρόσφεραν ελιές και λίγο ψωμί.
Το κατάπιαμε αμέσως.
Όπως το ζώο τρώει, όταν βοσκάει.
- Όσοι κρατούσαν λεφτά
πιάσανε σπίτι σχεδόν αμέσως στο Πειραιά.
Όσοι από εμάς δεν είχαν μια,
στην Άνδρο αναζήτησαν μια νέα ευκαιρία.
Βλακεία που ήρθαμε εδώ. Ερημιά. Τίποτα δεν είχε!
Άγονη γη. Ούτε ένα σταφύλι δεν υπήρχε.
- Μας έστειλαν στην Ήπειρο, στην Παραμυθία.
- «Πού ναι αυτό»;
- «Σύνορα με Αρβανιτιά».
- Εκεί θα πάτε. Εκεί για εσάς θα είναι η ξενιτιά.
- Στο Βελεστίνο πέθαναν πολλοί πατριώτες.
Και τους έθαψαν σαν τα σκυλιά.
Χωρίς διαβάσματα, δίχως εκκλησιά.
- Να πάω πίσω στο χωριό η επιθυμία μεγάλη,
- Να δώσω στους συγχωριανούς μια αγκαλιά μεγάλη.
Εκεί που μεγάλωσα, εκεί που ερωτεύτηκα, στο Πέραν
Μα οι Αρχές δε με αφήνουν να πάω παραπέρα.
- Στήσαμε και μείναμε κάτω από τα τσαντίρια
Δεν είχαν τελειωμό τα δικά μας τα μαρτύρια.
-Μας πήγανε στα σύρματα,
Και στήσαμε τσαντίρια
και πιο μετά παραπήγματα.
Της ζωής μας τα νέα χαΐρια.

- Μας βάλανε σ' ένα παλαιό κτίριο.
Κάτω χώμα, πάνω κεραμίδια. Κρύο και ποντικοί
«Πώς να μη κλαίω γιόκα μου;
Ξεχνάς τα πλούτη που είχαμε εκεί»;
- Εμάς μας έριξαν στις αποθήκες, σαν τα σκυλιά.
Κτήρια ρημαγμένα, στρατώνες παρατημένοι από παλαιά.
- Ψείρες, εμετός και βρώμα.
Εμείς που είχαμε όλα τα καλά,
τώρα κοιμόμασταν στο χώμα.
-Νοέμβρης μήνας ήτανε και έβρεχε συνέχεια.
Τα σανίδια αραιά.
Η βροχή και το κρύο χτυπούσαν τη δική μας ανέχεια.

-Η αποζημίωση ήταν μηδαμινή.

Καμία σχέση με ό,τι αφήσαμε.

Τους μουσουλμάνους πρόσφυγες καλά προικίσαμε.

- «Μας έριξαν κλήρο».
- «Και τι μας έλαχε»;
Έλη και κουνούπι.
Μα η Μικτή Επιτροπή μας είπε: « Μην το κουνήσεις ρούπι».
-Ήρθαμε από τα βουνά και μας έστειλαν σε λασπότοπο.
Ένας τσέλιγκας δεν ήθελε να κάνουμε εκεί συνοικισμό.
Είχε τα μέσα να κάνει το μέρος δικό του βοσκότοπο.
Έσπειρα κριθάρι στα δικά σας μονοπάτια,
μα αγκάθι έγινε στα δικά μου μάτια.
«Χωράφι αφήσεις χωράφι θα πάρεις» μας έλεγαν.
Δεν είναι όμως όλα απλά μαθηματικά.
Και οι πικρίες έμεναν.
-Σχολείο δεν υπήρχε. Μόνο το 1924 μας έστειλαν ένα δάσκαλο.
Ήταν για όλες τις τάξεις και δίδασκε σε μια μικρή παράγκα.
Για άλλον ούτε λόγος!
«Και η δικαιολογία»;
«Δεν έφταναν τα φράγκα».

Δ.4 ΤΟ ΤΕΛΕΥΤΑΙΟ ΖΥΓΙΣΜΑ

-Συχνά θυμούνται οι γέροντες με νοσταλγία
τη μακρινή εκείνη του 1922 αδικία.
Τα χωριά τους, τα σπίτια που αφήσανε και τα παρεκκλήσια.
Βλέπεις...αυτά σε μπόγους δε χωρούν..
Τα κόκκαλα των γονιών τους που κείτονται μακριά.
Δε μπορούν να φέρουν μια Κυριακή τον παπά.
Να διαβάσει μια ευχή.
Εκεί ψηλά η ψυχή τους να αναπαυτεί.
Και μόνο το ταξίδι κάνουν νοερά.
Μα όταν ξυπνούν όλα το ίδιο παγερά.
Και λένε στα παιδιά και στα εγγόνια την ιστορία αυτή.
Μα θα ήθελαν πριν φύγουν να δουν ξανά
την πατρογονική τη γη.
Και ξαναλένε τις ίδιες και τις ίδιες ιστορίες, χιλιοειπωμένες,
Μα όσα χρόνια και αν περάσουν ποτέ λησμονημένες.
Λένε κάποιιοι: «Ο χρόνος ο καλύτερος γιατρός».
Θεέ μου, ας με φέρει στον τόπο μου εμπρός.
Οι ίδιες ιστορίες, οι χιλιοειπωμένες...
-Νέα από το χωριό μου, έκτοτε, δεν ξαναείδα.
Βλέπεις τα λίγα πλέον νέα φτάνουν μόνο ως την Αθήνα.
-Η ψυχή μου αρρώστησε. Έπαθε κάτι σαν μαρασμό.
Ποτέ δε μου συγχώρεσε τον αποχωρισμό.
-«Μόνο η ψυχή»;
Τι να την κάνω τη λευτεριά, αν το στομάχι είναι άδειο;
Να έτρεχα πάλι στο χωριό. Στο δρόμο προς τα αμπέλια.

«Μα τον Άγιο».

-Ήρθαμε ολόγυμνοι, ολόγυμνοι μείναμε.

Και όσα μας έταξαν ποτέ δεν τα είδαμε.

-«Με ζήλο φύγαμε, όχι δα να κλαίμε!»

Μα τώρα με πόνο έρχονται οι θύμησες.

Και στα εγγόνια μας τα λέμε.

-Μακάρι να μη γίνονταν ποτέ η Ανταλλαγή!

Θυμάσαι τι ωραία περνούσαμε εκεί;

Θαρρώ πως γελαστήκαμε

Κορόιδο πιαστήκαμε.

Πολλοί είμασταν έμποροι και έρεε ο παράς.

Οι Τούρκοι μας το έλεγαν: « μη φύγετε!

Κρίμα! Εσείς θα χάσετε εμάς και εμείς εσάς».

-Σαν μάθαμε θα φύγουμε χαρήκαμε.

Κάθε μέρα κότες σφάζαμε.

Στους Αγίους λαμπάδες τάσσαμε.

Χαρήκαμε πολύ, πανηγυρίσαμε...

Και τέλος στον τόπο μας δε ξαναγυρίσαμε.

-Την αγαπούσαμε την Ελλάδα.

Θέλαμε να τη δούμε.

Μα όχι και από τον τόπο μας για πάντα να χαθούμε.

Να μείνουμε εδώ για λίγο. Λίγους μήνες λίγα χρόνια.

Μα γίναμε στη σκακιέρα των ισχυρών τα πιόνια.

-Έπεσε προπαγάνδα. «Θα σας αρέσει η Ελλάδα».

«Εκεί έχει αφθονία.

Θα ικανοποιήσει κάθε σας απληστία.

Εκεί ζούνε πλούσια, τα σταφύλια τα τρώνε τα γίδια

Ενώ εδώ μοχθείς. Και το κέρδος σου; Της ζωής τα ροκανίδια.

Εκεί θα ξοδεύεις αλόγιστα. Με κρασί ποτίζουν τα χωράφια.

Εδώ, από το πρωί στην κάματο».

Και πως χορταίνει η πείνα από τα άδεια τα ράφια;

- Μη τα λες αυτά...
- -« Αι επαναστάσεις δημιουργούν θύματα, βεβαίως, βεβαίως. Σφαγές και εξαφανισμός ενός λαού.»
- «Να χαθούν; να χαθούν όλα ματαίως;»
«Να χαθούν όσα επί αιώνες ζήσαμε σ' αυτή τη γη;»
- «Ίσως ήταν πράξη σωτηρίας για όσους γλίτωσαν η Ανταλλαγή». Και έτσι σώθηκαν από βέβαιη ανθρωποσφαγή. Όσοι πίσω έμειναν θα ήταν καταδικασμένοι ή να αλλαξοπιστήσουν ή να βρεθούν μια μέρα κρεμασμένοι. Όλα αυτά έχουν τόσες φορές χιλιοειπωθεί και αμέτρητα τα δάκρυα που έχουν χυθεί. «Τι τα θες; Τι τα θυμάσαι;»
«Αχ αυτή η βραχνάδα στη φωνή. Τα βράδια πως μπορείς εσύ και κοιμάσαι;»
Και μας τι παρουσίασαν «σαν σανίδα σωτηρίας, ως αδήριτη ανάγκη». Απ' αυτή που και Θεοί πείθονται. Και σε μια στιγμή, οι κόποι μιας ζωής σ' ένα κάρο κείτονται. «Βιάσου! Φύγαμε για Ελλάδα!»
Τι να πρωτοθυμηθώ και τι να πρωτογράψω. Στη μνήμη μου βαθιά δε θα χρειαστεί να ψάξω.
-Στην Ελλάδα που φτάσαμε ...
«Μητέρα τη λέγαμε
Μητέρα τη θέλαμε
Μητριά τη βρήκαμε».

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Ίδια και η δική μου μοίρα που άλλοι μου χάραξαν, συλλογίστηκε ο Χατζηανδρέας. Θυμάμαι..έφυγα από το χωριό μου, τον Ταξιάρχη της Καππαδοκίας, το καλοκαίρι του 1924 και τράβηξα για την Πόλη. Είχα κάποιες οικονομίες, ήμουν λίγο πιο τυχερός, και δεν περίμενα στο σταθμό του Ουλούκισλα, ούτε έμεινα σε τσαντίρια με χιλιάδες άλλους Ρωμιούς στο λιμάνι στη Μερσίνα.

Την επομένη θα αναχωρούσα με πλοίο για τον Πειραιά. Τα χαρτιά μου ήταν έτοιμα και δεν υπήρχε περιθώριο για καμία καθυστέρηση. Οι τούρκικες αρχές πίεζαν και δεν θα μπορούσαν να εγγυηθούν για την ασφάλεια μου, αν παράτεινα σκοπίμως την διαμονή μου.

Κάθισα να ξεκουραστώ σ' ένα καφενέ. Το πουκάμισο μου είχε γίνει μούσκεμα. Πιο ζεστή εκείνη η μέρα και αποπνικτική.

- Τι θα πάρετε;
- Μια πορτοκαλάδα.
Δίπλα μου κάθονταν ένας Τούρκος. Ήταν δεν ήταν 55 ετών. Τα άλλα τραπεζάκια του καφενέ δεν ήταν πιασμένα. Ήταν νωρίς ακόμα και ο περισσότερος κόσμος έτρεχε ακόμα στις δουλειές του. Σαν να ήμασταν οι μόνοι αργόσχολοι ή σαν να ζούσαμε για λίγο σ' ένα παράλληλο σύμπαν.
- Καλημέρα σας. Είμαι ο Ιλχάν. Έκανα μεγάλο ταξίδι και κάθισα να ξαποστάσω λίγο. Χωρίς να θέλω να σας ενοχλήσω, αν θέλετε δηλαδή, θα μπορούσαμε να πιούμε ένα ουζάκι μαζί.
- Με λένε Χατζηανδρέα και είμαι από τη Καππαδοκία. Και εγώ για λίγο κάθισα. Βλέπετε, βιάζομαι. Πρέπει να φύγω. Ίσως ένα ουζάκι δεν είναι και άσχημη ιδέα. Έτσι, για να φύγουμε με μια τελευταία καλή ανάμνηση.
- Πορτοκαλάδα πίνουν οι άρρωστοι, είπε ο Ιλχάν και άρχισαν και οι δυο να γελάνε.
- Και από πού είσαι εσύ Ιλχάν;
- Από την Άρτα ήταν ο παππούς μου από την Άρτα και ο πατέρας μου.
- Λίγο μακριά δεν πέφτει η Άρτα από την Πόλη; Είπα γελώντας, μα ο Ιλχάν σκοτεινίασε με το αστείο μου.
Σαν να ήταν η λέξη *μακριά* το μαχαίρι που τρύπησε το σύννεφο.
- Ορίστε και τα ουζάκια σας. Στην υγειά σας!

- Ήπια μια γουλιά από το παγωμένο ουζάκι και ακούμπησα το ποτήρι στο τραπεζάκι, αφήνοντας και ένα μακρόσυρτο επιφώνημα ικανοποίησης. Αααααα!
- Παρατήρησα πως και ο Ιλχάν έκανε, ίσως μηχανικά μα ταυτόχρονα, την ίδια ακριβώς κίνηση, αφήνοντας το ίδιο επιφώνημα.

Το ομοίωμα μου, σκέφτηκα και γέλασα ελαφρά.

Το ομοίωμα σου, ανταπάντησε η ηχώ της σκιάς του Ιλχάν.

Ο Ιλχάν ήπια ακόμα μια γουλιά και κοιτώντας το ουζάκι στο μικρό ποτήρι, εκστατικά, σαν να έβλεπε το απέραντο γαλάζιο της θάλασσας και απομονωμένος από το μικρόκοσμο του καφενέ, άρχισε να μου λέει την ιστορία του. Βλέπεις, οι Τούρκοι που πίνουν έχουν μια άλλη νοοτροπία, πιο κοντά στη δική μας. Είναι λιγότερο φανατικοί. Πόσο σ' αλλάζει το αλκοόλ, ένα περίεργο πράγμα. Τόση δύναμη μέσα σ' ένα τόσο δα μικρό ποτήρι. Ένα μικρό θαύμα, που σε κάνει να βλέπεις τα γενόμενα μ' ένα άλλο μάτι. Λες και το γλυκό το ούζο, σαν κατέβαινε στο λαρύγγι του, γίνονταν απόσταγμα και έβγαινε δάκρυ πικρό.

Σκοτείνιασε πιο πολύ το μυαλό του. Σαν να ήταν βενζίνη το αλκοόλ που κίνησε τα γρανάζια της μηχανής του νου και ένας σκουριασμένος σωλήνας του νου έφερε πιο μπροστά θύμισες παλαιές. Θύμισες σαν το κόκκαλο που ο σκύλος κρύβει, γιατί είναι ή νομίζει ότι είναι χορτάτος. Και πιο μετά το ξεθάβει.

Χορταίνει ποτέ ο άνθρωπος;

Του ήρθαν στο νου θύμισες παλαιές μα όχι ξεχασμένες. Θύμισες πολύ καλά στιλβωμένες, σαν τα παλαιά ασημικά που κρατάμε κάπου καλά κρυμμένα, απομεινάρια μιας άλλης εποχής. Μα και της δικής μας της ζωής.

- Και πως από την Άρτα στην Πόλη; Για δουλειές ή σύντομες διακοπές; Επέμεινα, καθώς η περιέργεια με ωθούσε όλο και πιο πολύ να ρίξω αυτό τον μικρό κλότσο στις θύμισες του και να πεταχτούν έξω με ορμή. Ευκαιρία να πάει και το ούζο πιο γρήγορα κάτω.
- Εκεί μεγάλωσα. Εκεί γεννήθηκε και πατέρας μου και εκεί έζησε και ο προπάππος μου. Εκεί έζησα και εγώ, ως παιδί και έφηβος, έως τα δεκατέσσερα μου χρόνια. Μέχρι τον Ιούνιο του 1881. Τότε

έφυγα με την οικογένεια μου και δε ξαναγυρίσαμε ποτέ πια στον τόπο μας.

- Έτσι ξαφνικά;
- Μακάρι να γίνονταν έτσι ξαφνικά. Το καλοκαίρι του 1878 οι Μεγάλες Δυνάμεις και κυρίως η Γαλλία πρότειναν να αλλάξουν τα έως τότε σύνορα, υπέρ της Ελλάδας. Έτσι το αποφάσισαν οι Μεγάλες Δυνάμεις ή καλύτερα απέφυγαν να πάρουν την ευθύνη και πέταξαν το μπαλάκι στην ηγεσία των Ελλήνων και των Τούρκων, αυτοί να αποφασίσουν για τα τελικά σύνορα.
- Υπάρχει κάτι χειρότερο από την ξενιτιά;
- Υπάρχει. Αυτό είναι η καλλιέργεια της ελπίδας να αλλάξουν τελικά τα πράγματα. Και όταν αυτή δεν έρχεται, η απογοήτευση είναι διπλή.
- Απογοήτευση, μαζί με θυμό. Το νιώσαμε καλά αυτό στην Καππαδοκία. Τρία χρόνια, κάθε μέρα, κάθε ώρα, από την επίσημη ανακοίνωση της απόφασης για ανταλλαγή το 1922.
- Το νιώσαμε και εμείς. Το 1878 το αποφάσισαν οι Μεγάλες Δυνάμεις, το 1881, Ιούνιο μήνα φύγαμε. Κάθε χρόνο, κάθε μήνα, κάθε μέρα, αυτή η καταραμένη ελπίδα.

« Ίσως δε γίνει τελικά». « Ίσως δώσουν στους Ρωμιούς την Κρήτη, καθώς και αυτή κάθε τόσο και λιγάκι επαναστατούσε». Μα, η ιδέα της απελευθέρωσης της πατρίδας σας κονταροχτυπιόνταν καθημερινά με το άδικο της αρπαγής του τόπου μας, του τόπου που μεγαλώσαμε, που μεγαλουργήσαμε οικονομικά, που θάψαμε τους παππούδες μας και τους γονείς μας.

Η αλήθεια, όμως, πρόλαβε τις ελπίδες μας στη γωνιά. Ήρθε αυτή η μέρα που τα ψέματα και οι ελπίδες σώνονται πια και δε μπορούν να σου προσφέρουν κακές, αλλά βολικές υπηρεσίες.

Μακάρι να μας έδιωχναν σε μια μέρα.

Μα, θα έπρεπε σε μια μέρα να αφήσουμε πίσω κτήματα, σπίτια και προβατώνες.

Τα σχολεία, τα τζαμιά και τον πολιτισμό μας,

Και ό,τι με χρόνια και με κόπο έγινε δικό μας.

Βιαστήκαμε να δούμε ό,τι πολυαγαπούσαμε για στερνή φορά.
Επισκεφτήκαμε το τζαμί μας και κάναμε τη τελευταία προσευχή.
Πήγαμε και στο νεκροταφείο μας, λίγο έξω από το χωριό.
Γύρω από το μικρό τζαμί είχαμε και τα μνήματα.

Τα διαβάσαμε, τα κλάψαμε.

Νιώθω δε θα ξαναγουρίσουμε.

«Στον Αλλάχ θα σας αφήσουμε».

Σεργιανίσαμε για στερνή φορά και στο μαχαλά. Να καμαρώσουμε
τα μαγαζιά μας. Όλη μας τη ζωή αφιερώσαμε μέσα σε αυτούς τους
τέσσερις τοίχους.

Τα είδαμε, τα καμαρώσαμε και αναγκαστήκαμε να τα πουλήσουμε
για ένα κομμάτι ψωμί. Δώρο σε ένα χριστιανό. Από το πουθενά
επιχειρηματίας.

Αρχίσαμε να πουλάμε τα ζώα μας. Φοβηθήκαμε.

«Πως θα τα πουλήσουμε τελευταία στιγμή»;

« Δε θα πιάσουν καλή τιμή».

« Θα μας τα πάρουν για μια μπουκιά ψωμί».

Και έτσι όλοι πουλούσαν.

Και στις τιμές που οι χριστιανοί λαχταρούσαν.

Κάποια, οι τυχεροί, τα πουλήσαμε σε καλή τιμή,

οι ντόπιοι να τα πάρουν ουρά κάνανε στην αυλή.

Δέσαμε το μπόγο μας, όσα χωρούσαν.

Τα άλλα σε χριστιανούς φίλους τα κάναμε πεσκέσια.

Από τους Ρωμιούς δεν έχω παράπονο. Ποιος θα μπορούσε να
χαίρεται με αυτό το θέαμα; Σειρά τα κάρα, τα ένα πίσω από το
άλλο και στο δρόμο να κλαίνε και να οδύρονται οι μουσουλμάνοι.
Ποιος χριστιανός θα μπορούσε να χαίρεται με αυτό το θέαμα;
Ποιος που να πιστεύει στο Θεό του και να μην έχει Θεό το χρήμα;
Πολλοί συγχωριανοί μας, Χριστιανοί, ήρθαν να μας βοηθήσουν να
πακετάρουμε, σασιτισμένοι και αδύναμοι μπροστά στο δράμα της
στιγμής.

Της στιγμής εκείνης που όλα τα άλλα μοιάζουν το φόντο της κορνίζας, το πλαίσιο που κανένας ξένος δε θυμάται.

Τα είχαμε πλέον όλα ετοιμασμένα.

Μας πήγαν οι χριστιανοί ως την άκρη του χωριού

και φώναζαν: « στο καλό, στο καλό»!

«Μακάρι να σας ξαναδώ»!

Τα πράγματα στις κάσες ήταν καλά κλεισμένα.

Είδα το χωριό έρημο, αγριεύτηκα.

Νόμιζα, ο δύστυχος, για πάντα το παντρεύτηκα.

Εκεί που φορτώναμε και τους τελευταίους μπόγους, στην ουρά των κάρων, στέκονταν μια γειτόνισσά γριά. Δεν ήθελε να αφήσει τον τόπο της, τα πάντα της, τις αναμνήσεις της.

-Μα αυτές εύκολα μεταφέρονται.

- Και πώς να τις πάρει μαζί της, τώρα που το μυαλό φυραίνει; Μόνη λύτρωση να ξυπνάει μαζί τους και να την συντροφεύουν κάθε μέρα, για λίγο ακόμα, έως την άκρη του χωριού.

-Γαντζώνονταν από την πόρτα της εξόδου η γριά, την έξοδο να εμποδίσει.

- Μάλλον, του κάκου, ήθελε να την καθυστερήσει.

- Γαντζώνονταν από τη ζωή, με όση δύναμη της έμεινε, όσο μπορούσε.

- Δεν είναι και πολύ η ζωή που της έμεινε, σχολίαζε κάποιος τυχερός γείτονας, από αυτούς που δε θα ξενιτεύονταν. Είχε αποφασίσει βλέπεις να το παλέψει στην Άρτα.

- Δε παλεύει για αυτή τη ζωή, μα για την προηγούμενη. Μια ολόκληρη ζωή.

Γαντζώνονταν από τη πόρτα της εξόδου. Την πόρτα που κλείνοντας ερμητικά πίσω μας οριστικά θα άφηνε κτήματα, σπίτια και προβατίνες. Τα τζαμιά και τον πολιτισμό μας και ό,τι με χρόνια και με κόπο έγινε δικό μας.

Γαντζώνονταν από την πόρτα σαν να ήθελε να την κλείσει με ορμή. Να σφραγίσει μέσα καλά κλεισμένες τις μνήμες μιας ζωής από αυτό το σπίτι. Να σφραγίσει το ίδιο το σπίτι, εκτός από τα ντουβάρια, την άψυχη ύλη

και να πάρει μαζί τη πόρτα, σαν τον πιο πολύτιμο θησαυρό. Να τη δέσει πίσω από μια άμαξα και βουρ για τη νέα πατρίδα.

«Σύρε αμαξά το μπόγο μου».

Είδα τη γριά και σάστισα. Σπάραξε η καρδιά μου. Μετά, έμεινα για λίγο σκεπτικός. Μα πως; Ανταλλαγή στα ζώα γίνεται. Στους ανθρώπους τέτοιο πράγμα γίνεται ποτέ;

Έμεινα για λίγο σκεπτικός. Συνειδητοποίησα ότι γίνεται. Και η καρδιά μου ξαναγύρισε στη γριά που ακόμα καλά βαστούσε. Οι αραμπάδες φορτωμένοι με τα πράγματα των Τούρκων έπρεπε να φύγουν. Το πράγμα δε χωρούσε άλλη αναβολή. Μα όσο φώναζε ο οδηγός μας, τόσο έμπηγε τα νύχια της η γριά στην πόρτα των αναμνήσεών της.

-Και τι απέγινε η γριά;

- Λέξη δεν είπε σ' όλη τη διαδρομή. Η ψυχή της αρρώστησε. Μαράθηκε. Έπεσαν τα φύλλα της λαλιά της. Μέχρι τότε, το μέσα της και το έξω της την ίδια ηλικία. Η ξενιτιά χάλασε αυτή την ισορροπία. Το σώμα της έτρεχε πίσω από τις ρόδες των κάρων. Η ψυχή της το πιο δύστροπο βόδι. Αυτό που έχει παραιτηθεί από τη ζωή.

- Τι σου είναι η ζωή.

- Ποτέ δε μας συγχώρεσε η γριά τον αποχωρισμό.

- Ναι αλλά, μετά την παράδοση της Άρτας στον ελληνικό στρατό, αν θέλατε, μπορούσατε να παραμείνετε. Δε σας εκδίωξε κανείς. Αν θέλατε, θα άλλαζε μόνο η διοίκηση, ελληνική έκτοτε, και όχι ο τρόπος ζωής σας.
- Μαζευτήκαμε όλοι οι μουσουλμάνοι της κοινότητας και τα βάλουμε κάτω. Η νέα διοίκηση θα ξύπναγε τα παλαιά πάθη. Πολλοί από εμάς θα έφευγαν και για τους υπόλοιπους η ζωή θα γίνονταν πιο δύσκολη. Λένε πως η θρησκευτικές διαφορές ήταν πολύ έντονες. Δεν το πιστεύω. Οι βαλκανικοί λαοί είχαν μαζευτεί σαν τους κληρονόμους πάνω από την Αυτοκρατορία που πάλευε στην εντατική. Μετά την Άρτα θα έπεφτε και η Μακεδονία, ίσως όχι κατ' ανάγκη στους Ρωμιούς, και άλλα εδάφη, πιο ανατολικά. Τελευταίο οχυρό για να θέσω σε ασφάλεια την οικογένειά μου χάραξα την Πόλη. Έτσι βρέθηκα εδώ. Ήρθαμε όλοι και εγκατασταθήκαμε εδώ.

Άνοιξα και ένα μικρό μαγαζάκι. Όχι σαν εκείνο που είχαμε στην Άρτα, αλλά, δόξα τον Αλλάχ, καλά τα καταφέρνουμε.

Φύγαμε και πίσω δε ξαναγυρίσαμε. Και τι μας έμεινε; Οι θύμισες.

Και ξαναλένε τις ίδιες και τις ίδιες ιστορίες, χιλιοειπωμένες,

Μα όσα χρόνια και αν περάσουν ποτέ λησμονημένες.

Λένε κάποιιοι: «Ο χρόνος ο καλύτερος γιατρός».

Θεέ μου, ας με φέρει στον τόπο μου εμπρός.

Οι ίδιες ιστορίες, οι χιλιοειπωμένες...

Και μόνο το ταξίδι κάνουμε νοερά.

Μα όταν ξυπνούμε όλα το ίδιο παγερά.

Και λέμε στα παιδιά και στα εγγόνια μας την ιστορία αυτή.

Μα θα ήθελα πριν φύγω από τη ζωή να δω ξανά

την πατρογονική τη γη.

«Τι τα θες; Τι τα θυμάσαι;» Καλά τα κατάφερες στην Πόλη. Έχεις και το μαγαζάκι σου. Δόξα στον Αλλάχ.

«Αχ αυτή η βραχνάδα στη φωνή.

Τα βράδια πως μπορείς εσύ και κοιμάσαι;»

- Και τι είναι η ζωή; Θαρρείς μια μπάλα πράγματα που στοιβάζεις στους αραμπάδες και βουρ για το σταθμό στο Ουλούκισλα; Είπε ο Χατζηανδρέας.

Η ζωή δεν είναι ο κύκλος που χαράζουμε, τα όρια μας, μα όσα ζήσαμε μέσα σ' αυτόν τον κύκλο. Θύμισες και μνήμες.

Και μετά βγάζει χαμπέρι* ο Τούρκος και ο Βενιζέλος να φύγουμε σ' ένα μήνα. Και τραβάμε τις θύμισες μας να τις πάρουμε μαζί μας, στο νέο τόπο, μα βγάλανε ρίζες. Και δε βγαίνουν.

-Αι σιχτήρ! Κουράστηκα να τραβάω μ' όλη μου τη δύναμη. Δε βγαίνουν.

-Πρέπει να φύγουμε. Βιάσου! Δεν προλαβαίνουμε!

Και έτσι τις αφήνουμε πίσω μας τις θύμισες, μα αυτές δεν μας αφήνουν.

Βγαίνουμε έξω από τον κύκλο και τραβούμε για την Ελλάδα. Πέρα από τα όρια του κύκλου μας. Μα οι ρίζες του σαν τους κισσούς θα αναρριχηθούν και θα σφίξουν την καρδιά μας.

- Αχ αυτό το σφίξιμο στην καρδιά.
- Σε γιατρό πήγες;
- Πήγα. Και τι να μου πει; Είπε πως η καρδιά είναι δυνατή. Δεν έχω τίποτα. Περδίκι, είπε. Σάμπως και ξέρει αυτός από πόνους καρδιάς;
Ο κισσός φταίει γιατρέ, του είπα με μια διστακτική βεβαιότητα. Βλέπεις αυτά δε συνάδουν με το επιστημονικό του πνεύμα.
-Τώρα ξέρεις για τη δική μου ξενιτιά.
-Αλήθεια, έχει πατρίδα η ξενιτιά;
- Μόνο εσύ με καταλαβαίνεις.
- Μόνο εσύ με καταλαβαίνεις. Η κοινή μας μοίρα η ηχώ μας που αντηχεί.
- Πολίτικα. Αι Σιχτήρ!
- Η τέχνη του να ωραιοποιώ το άσχημο. Αι Σιχτήρ!
Είπε ο Ιλχάν και ο Χατζηανδρέας και τράβηξαν προς αντίθετη κατεύθυνση και όμως, συνταξιδιώτες της ζωής, δίπλα δίπλα.

ΛΕΞΙΚΟ ΟΡΩΝ

Αραμπάδες: Άμαξες

Αραμπατζήδες: οδηγοί των αραμπάδων

Λεφούσι: Άτακτος στρατός

Μικτή Επιτροπή: Επιτροπή με στόχο την διευκόλυνση της ανταλλαγής των προσφυγών και την εγκατάστασή τους στο νέο τόπο

Μουμπαντελέ: Ανταλλαγή.

Μουχτάρης: Προεστός, κοινοτάρχης

Τσέτες: Συμμορίες άτακτων ληστών που έκαναν επιθέσεις, κλέβοντας και σκοτώνοντας.

Χαμπέρι: Είδηση, ειδοποίηση

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Εισαγωγικό σημείωμα	σελ. 1-3
Πρόλογος	σελ. 4-6
A. Τα πρώτα γλυκά χρόνια	σελ. 7
B. Θα γίνουμε ξένοι στη δική μας πατρίδα	
B.1 Ο Μεγάλος Πόλεμος	σελ. 8-10
B.2 Ο ελληνικός στρατός στη Σμύρνη-	
Τα δεδομένα αλλάζουν	σελ. 10-15
B.3 Σώστε την περιουσία σας	σελ. 16-17
B.4 Οι Τσέτες-Μαρτύριο χειρότερο από τη εξορία	σελ. 17-20
B.5 ώρα της ανταλλαγής για τους εξόριστους	σελ. 20-22
B.6 Το κακό μαντάτο έφτασε	σελ. 22-26
B.7 Και με το βιός μας τι θα γίνει;	σελ. 26-30
B.8 Το τελευταίο αντίο	σελ. 30-31
B.9 Το πρώτο μέρος της Ανταλλαγής	σελ. 31-33
B.10 Να φύγουμε ή να μείνουμε; Το δίλημμα μεγάλο	σελ. 33-34
Γ. Ο μεγάλος διωγμός	
Γ.1 Φορτώνουμε και φύγαμε	σελ. 35-37
Γ.2 Το τελευταίο τούρκικο φιλί	σελ. 37-39
Γ.3 Πορεία με άμαξες και τρένα	σελ. 39-40
Γ.4 Μερσίνα ο τελευταίος σταθμός	σελ. 41-44
Δ. Η νέα αρχή-Προσδοκίες και απογοήτευση	
Δ.1 Η γνωριμία με τους ντόπιους	σελ. 45-46
Δ.2 Άγκυρα στο λιμάνι του Πειραιά	σελ. 47-48
Δ.3 Η αρχή μιας νέας ζωής	σελ. 48-51
Δ.4 Το τελευταίο ζύγισμα	σελ. 52-54

Επίλογος

σελ. 55-62

Λεξικό όρων

σελ. 63